

Sveučilište u Zagrebu – Filozofski fakultet
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

**KONCEPT DOMA I NOSTALGIJA MEĐU PETROVAČKIM
RUSINIMA**

diplomski rad

studentica: Tonja Sedlar

mentorica: dr. sc. Nevena Škrbić Alempijević

Zagreb, lipanj 2014. godine

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. TEORIJSKO UTEMELJENJE RADA: DRUŠTVENO SJEĆANJE.....	3
3. KONCEPTUALIZACIJA POJMOVA DOM I NOSTALGIJA.....	7
4. AUTOREFLEKSIJA	8
5. HIPOTEZE I CILJEVI ISTRAŽIVANJA	11
6. METODOLOGIJA	13
7. OSVRT NA ZNANSTVENE I STRUČNE RADOVE O RUSINIMA....	15
8. RUSINSKA POVIJEST IZ RUSINSKOG OKULARA.....	17
9. NAROD NIOTKUDA	23
10. INDIKATORI I MARKERI	26
11. KONCEPT DOMA	30
12. ŠTO RAT ČINI OSJEĆAJU DOMA	36
13. KONCEPT NOSTALGIJE	42
14. EJ NJE VIDNO TOT MOJ VALAL – EJ NE VIDI SE OVO MOJE SELO	44
15. ČEŽNJA PREMA DOMU I SJEĆANJE	50
16. ZAKLJUČAK	55
17. LITERATURA.....	63
18. IZVORI.....	65

1. UVOD

Naselje Petrovci, smješteno na krajnjem istoku Hrvatske u Vukovarsko – srijemskoj županiji, odabrala sam kao lokalitet svojeg istraživanja zbog nekih njegovih sociokulturnih posebnosti koje se očituju prvenstveno u tome što u njem većinski obitava jedna od dvadeset i dvije nacionalne manjine u istoj zemlji, točnije Rusini. Općina Bogdanovci, kojoj naselje geografski pripada, broji 1960 stanovnika koji se, s različitim postotnim udjelom u ukupnom broju, po pitanju narodnosti izjašnjavaju kao: Hrvati (56.17%), Albanci (2.35%), Bošnjaci (0.20%), Mađari (0.41%), Nijemci (0.20%), Poljaci (0.05%), Rusini (22.65%), Slovaci (0.10%), Slovenci (0.15%), Srbi (9.59%), Ukrajinci (7.55%) te "ostali".¹ Prema zadnjem popisu stanovništva, onome iz 2011. godine, primjetno je kako se u općini najveći broj ljudi izjasnilo kao Hrvat, Rusin te Srbin. Usporedbe radi, ukupan broj Rusina u Republici Hrvatskoj iznosi 1936, odnosno oni čine 0.05% ukupnog stanovništva. Što se samih Petrovaca tiče, prema podacima iz istog izvora, ukupni broj stanovnika jest 868, od čega se njih 444, odnosno neznatno više od polovice stanovništva, prema zadnjem popisu stanovništva RH izjasnilo kao Rusini.

Njihov se status, u smislu narodnosti, na spomenutom području može pojasniti na sljedeći način: "Rusini ... u Republici Hrvatskoj su povijesna autohtona etnička, odnosno nacionalna manjina koja u demografskoj strukturi čini 0.05% ... ukupnog stanovništva." (Zlodi 2012:7). U skladu s podacima iznesenima na internetskim stranicama Ureda za ljudska prava i prava nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj Rusini predstavljaju jednu od dvadeset i dvije manjine čiji: "članovi imaju etnička, jezična i/ili vjerska obilježja različita od drugih građana i vodi ih želja za očuvanjem tih obilježja"² te im je, prema Ustavu RH, kao i ostalim manjinama, zajamčeno slobodno izjašnjavanje o narodnosti, tj. nacionalnoj pripadnosti te: "slobodno služenje svojim jezikom i pismom i kulturna autonomija."³ Stoga Rusine u ovom istraživanju promatram kao etničku manjinu.

Rusini svoj razlikovni identitet temelje na specifičnom jeziku (rusinskom)⁴, vjeri (grkokatoličkoj) te osobitim tradicijama i običajima (poput božićnog *špivanja*, prvomajskog

¹ Izvor: <http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/censustabshtm.htm>, 20.02.2014.

² Izvor: http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=10&Itemid=52, 20.02.2014.

³ Izvor: http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=11&Itemid=55, 20.02.2014.

⁴ Povezanost jezika i etničkog identiteta, konkretno na primjeru hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj, istraživala je dr. sc. Jadranka Grbić Jakopović. Ovdje se pozivam na to istraživanje odnosa između jezika i etniciteta, odnosno etničkog identiteta, smatrajući ga primjenjivim i na primjeru petrovačkih Rusina.

premještanja drveta s jedne lokacije, primjerice šume, u *baštu* ispred kuće određene djevojke, običaj u kojem sudjeluju muškarci).⁵ Naime, moji su sugovornici svoj jezik, kulturu, tradicije, običaje i sl. isticali kao bitne odrednice vlastita identiteta. Također su ih opisivali kao one čimbenike na osnovi kojih se pozicioniraju u odnosu na druge etničke skupine (primjerice hrvatsku, ukrajinsku itd.) te njihove kulturne prakse. Kako je izučavanje fragmenata rusinske kulture, koju ovdje promatram u kontekstu konkretnog lokaliteta (Petrovaca), u temelju ovog rada, upravo sam Petrovce odabrala kao lokaciju svojega istraživanja.

Razlozi odabira ovog lokaliteta, odnosno njegovih stanovnika kao fokusa istraživanja, potječu iz subjektivnih sidrišta. Obiteljski me korijeni vežu uz to mjesto, ali još više uz Rusine kojima, kao zajednici specifičnih kulturnih karakteristika, i sama u određenoj mjeri "pripadam". Petrovački *kirbaj*, kao središnji godišnji događaj u životu zajednice, smatram dijelom vlastite tradicije, iako navedeni lokalitet posjećujem tek jednom godišnje. Tijekom godina pobliže sam se upoznala sa svojim rusinskim korijenima koji su mi danas važni u vrlo osobnom smislu, a koji su me vodili i usmjeravali k temi ovog istraživanja. Imajući na umu kulturne posebnosti zajednice, kao i obrasce svakodnevnog života Rusina koje sam upoznala preko pripadnika moje šire obitelji, svoj sam istraživački interes usmjerila ka kulturnoantropološkoj analizi koncepta doma i nostalgije spomenute zajednice. Željela sam steći uvid u svakodnevicu petrovačkih Rusina i ukazati na, barem dio, njihovih društvenih i kulturnih posebnosti koje, smatram, mogu približiti putem naracija kazivača o navedenim konceptima. Razlozi odabira upravo doma i nostalgije kao osnovnih točaka analize leže u vlastitim ranijim saznanjima o prošlosti pripadnika te etničke skupine koja je uključivala ratni period tijekom kojeg su mnogi bili prognani ili su izbjegli, a tijekom kojeg su stvorili mnogo snažnije i emocionalnije veze s Petrovcima, vlastitim kućama u naselju te zajednicom kojoj pripadaju, odnosno s kojom dijele isti životni prostor. Do tih sam spoznaja došla upravo zbog potrebe da se približim svojim korijenima i upoznam širi kontekst života petrovačkih Rusina u sadašnjici čijim sam dijelom pokušala i sama biti, u ovom slučaju kao istraživačica. Mišljenja sam da dom i nostalgija predstavljaju zajedničke točke oko kojih zajednica oblikuje svoje društveno sjećanje, a koje predstavlja osnovno teorijsko ishodište istraživanja. Naime, smatram kako Rusini ističu navedene koncepte kao osovinu tog sjećanja u svrhu sociokulturnog pozicioniranja, odnosno kako bi oblikovali i prezentirali svoj identitet u širem društvenom i kulturnom kontekstu. Radom želim ukazati na nekoliko pretpostavljenih

⁵ Navedene kulturne posebnosti rusinske manjine čine zanimljivo polje istraživanja koje predlažem za buduće znanstveno bavljenje ovom tematikom, a koje u ovom radu ostavljam po strani zbog primarnog interesa za stjecanjem uvida u ideje doma i nostalgije kod kazivača uključenih u ovo istraživanje.

hipoteza ovog istraživanja koje sam primarno usmjerila prema upoznavanju rusinskog identiteta kakvim ga promatraju, odnosno značenjski određuju te prezentiraju kazivači, na primjeru vlastitih naracija o domu i nostalgiji. Ukazat ću na posebnosti tog identiteta kao i na podtekst njegovog oblikovanja kako bih istražila kulturna značenja i odnose koji leže u naracijama kazivača. Pritom promatram onaj dio identiteta koji se ogleda i izražava kroz konkretni lokalitet, Petrovce, ali i još konkretnije, kroz privatne domove kazivača, u koje oni upisuju specifična značenja koja, držim, leže u osnovi ne samo njihovih osobnih života i svakodnevnice, već i u osnovi svakodnevice čitave zajednice Rusina. Jednako tako, interesiraju me čimbenici koji utječu na oblikovanje tih značenja, te identiteta u cjelini, napose oni koji su vezani uz ratni period devedesetih godina u kojem su svi kazivači bili prognani iz vlastitih domova u Petrovcima. To promatram kao čimbenik koji utječe na današnje sociokulturne obrasce zajednice i njenih članova, misleći pritom na njihov odnos prema domu, kao i prema nekada proživljenoj nostalgiji.

Spomenute koncepte, osim u njihovom pojedinačnom smislu i značenju koje iščitavam iz naracija, promatram i u širem kontekstu, onom društvenog sjećanja. Želim ukazati na mjesto i ulogu koje dom i nostalgija zauzimaju u društvenom sjećanju Rusina.

2. TEORIJSKO UTEMELJENJE RADA: DRUŠTVENO SJEĆANJE

Referirajući se na Mauricea Halbwachsa i njegovu ideju o socijalnoj uvjetovanosti pamćenja, u svojem djelu *Kako se društva sjećaju*, Paul Connerton govori o specifičnom segmentu društvene stvarnosti, odnosno života koju naziva društvenim/kolektivnim sjećanjem. "Uzornom lucidnošću on pokazuje da ideja sjećanja pojedinca, popuno izdvojena iz društvenog sjećanja, jest apstrakcija gotovo lišena smisla. Pokazuje kako će različiti društveni segmenti, svaki s drukčijom prošlošću imati drugačija sjećanja privrženja različitim mentalnim orijentirima karakterističnim za određenu grupu." (Connerton 2004:57). Polazeći od ideje da pojedina društvena zajednica/grupa opstoji, tj. da se njen identitet oblikuje, između ostalog, oko sjećanja na prošlost koja dijele njeni članovi, a koja legitimiraju ne samo spomenutu prošlost zajednice, već i njezinu sadašnjost, autor svoja stajališta dobrim dijelom temelji na Halbwachsu i njegovom stavu o pamćenju kao kolektivnom (društvenom), a ne individualnom procesu, odnosno fenomenu. Halbwachs tvrdi kako pojedinac jest taj koji pamti i koji se sjeća, no da je njegovo pamćenje društveno uvjetovano. Drugim riječima izjava kako: "Subjekt pamćenja i sjećanja ostaje uvijek pojedinac, ali u ovisnosti o "okvirima"

koji organiziraju njegovo sjećanje" (Assmann 2006:52) može se pojasniti konstatacijom kako društvo kao takvo nema pamćenje, no određuje pamćenje svojih članova.

Koristeći navedene ideje Connerton ukazuje na procese stvaranja i prenošenja tzv. pamćenja i sjećanja zajednica koje za potrebe ovog rada definiram na sljedeći način: "kolektivno pamćenje podrazumijeva aktivnu praksu oblikovanja, strukturiranja i reorganiziranja sjećanja ... kolektivno sjećanje skup je uspomena što ga dijeli određena zajednica." (Brkljačić i Prlenda 2006:17). Kolektivno, odnosno društveno sjećanje, definirano na ovakav način koristim kao osnovni teoretski okvir ovog rada kroz koji želim, kao i Connerton u svojem radu, osvijetliti procese konstrukcije, odnosno reprodukcije konkretnih identiteta u smislu onih određene zajednice te identiteta njenih članova: "Kolektivno pamćenje je istraživanje zajedničkog identiteta koji ujedinjuje društvenu grupu, bila to obitelj ili nacija, čiji članovi unatoč tome imaju različite interese i motivacije.", prevela T.S. (Confinio 2008:81)⁶. S tom idejom na umu u ovom radu istražujem određene točke oko kojih se oblikuje kolektivno sjećanje zajednice Rusina iz naselja Petrovci kako bih rasvijetlila određene dimenzije njihova identiteta. Naglasak je na onim dimenzijama oko kojih dolazi do kohezije njihove zajednice, a što analiziram promatrajući individualna, ali društveno uvjetovana sjećanja kazivača o konceptima kakav su dom i nostalgija. Analizom naracija o navedenim konceptima želim ukazati na kulturu svakodnevice petrovačkih Rusina, prikaze i iskaze njihovih identiteta te tako zahvatiti barem dio društvenog sjećanja te etničke skupine.

Poput Mauricea Halbwachsa, Paula Connertona i Pierrea Nore, držim da je društveno sjećanje potrebno istražiti u konkretnom društvenom i kulturnom kontekstu, što ovim radom i činim. Sociokulturni potencijal te vrste sjećanja pronalazim u Norinoj definiciji istog: "Pamćenje je život koji uvijek stvaraju žive ljudske skupine, te je stoga u stalnoj mijeni, otvoreno dijalektici sjećanja i amnezije, nesvjesno svojih redovnih iskrivljavanja, podložno upotrebama i manipulacijama, dugotrajnim razdobljima latencije i iznenadnim oživljavanjima ... Pamćenje je fenomen koji je uvijek aktualan, proživljena spona s vječnom sadašnjošću." (Nora 2006:25). Povežem li stavove svih ranije navedenih autora, ali i mnogih drugih koji su se bavili istraživanjem ove tematike, uviđam kako je društveno sjećanje konstrukt koji nosi potencijal da rasvijetli načine i činjenja pojedinih zajednica i njihovih članova putem kojih je moguće upoznati njihove individualne i grupne karakteristike, točke internog povezivanja te naposljetku i njihove identitete koji oslikavaju jedan tip društva na mikro – razini, a za čim tragam u ovom radu.

⁶ Sve navode iz engleskih originala prevela Tonja Sedlar.

Kako bih to istražila, pritom imajući na umu da je *društveno* sjećanje konstrukt koji se u prvom redu odnosi na *individualne* manifestacije sjećanja koje se iskazuju u i ovise o određenoj društvenoj grupi/društvu, istraživački sam interes usmjerila na sjećanje konkretne društvene grupe, odnosno njenih pripadnika: Rusina koji žive u naselju Petrovci u blizini Vukovara. Kao fokus istraživanja odabrala sam društvo "u malom", etničku skupinu, odnosno njene pripadnike, stoga što polazim od pretpostavke da zajednice svoj sociokulturni identitet grade, između ostalog, i na sjećanjima na određene događaje, koja im u određenom smislu služe kao način legitimacije (unutar) vlastite zajednice te kao sredstvo kojim se pozicioniraju u odnosu na druge društvene grupe.

Kako bih stekla uvid u društveni život spomenute zajednice, tj. kako bih istražila njezinu svakodnevicu kao i način na koji njeni članovi grade i iskazuju svoj identitet, koristim koncept doma i nostalgije kao osnovne analitičke točke pri istraživanju. Držim da su ti koncepti značajni iz etnološke i kulturnoantropološke perspektive, budući da smatram kako se u njima odražavaju osobni identiteti kazivača u smislu izražavanja vlastitog svjetonazora, predodžbi i vrijednosnih sustava, ali i predodžbi i stavova koji ih određuju kao članove zajednice. Pitanja doma istraživačima otkrivaju osjećaje pripadnosti kolektivu, određenoj kulturi, kao i vlastito pozicioniranje sugovornika unutar tog kolektiva, ali i u odnosu na druge pojedince i zajednice, na društvenu koheziju, na predodžbe, emocije i sjećanja koja nastaju, žive, odnosno posreduju se unutar sociokulturnih okvira itd. Pritom pojam dom promatram kao ideju pod kojom podrazumijevam složeni međuodnos između njene prostorne, tj. geografske dimenzije te pripadajućih predodžbi i značenja koja kazivači u nju upisuju, odnosno koja određuju kao njima značajna. Interesira me što Rusinima iz Petrovaca predstavlja pojam "dom", odnosno što oni smatraju svojim domom te kako ga određuju u geografskom i konotativnom smislu te koja značenja upisuju u taj pojam. Nadalje, težim istražiti koriste li koncept doma u svom identitetskom samoodređenju, što na osobnoj, što na razini zajednice. Pritom polazim od pristupa usmjerenog odozdo prema gore, budući da istražujem individualne naracije kazivača o navedenim konceptima te ideje i značenja koja vežu uz njih. Time želim ukazati na načine na koje konstruiraju i posreduju svoje društveno sjećanje, kako bih stekla uvid u kulturu svakodnevice petrovačkih Rusina i prikazala kako i s kojom namjerom oni oblikuju vlastite identitete te onaj zajednički, pod kojim podrazumijevam rusinski.

Smatram da će se spomenuta upisana/pripisana značenja pojmovima dom i nostalgija moći promatrati kao diskurs u službi:

- a) legitimacije kojom pripadnici malobrojnog manjinskog stanovništva mjesta Petrovci, reproducirajući vlastitu prošlost, oblikuju jasan individualan identitet, ali i identitet zajednice
- b) očuvanja, odnosno povezivanja malobrojne zajednice koja kreira i perpetuira sjećanja na određene društvene momente
- c) samopotvrde i potvrđivanja prisutnosti, tj. vidljivosti (u odnosu na ograničenu usmenu i pisanu legitimaciju formalnog diskursa, pod čime podrazumijevam službene demografske podatke u Republici Hrvatskoj)
- d) izražavanja ponosa na etničku pripadnost.

Naposljetku, kako bih istražila sve ranije navedeno, imajući pritom na umu kako je teoretski okvir ovog rada društveno sjećanje, spomenut ću i karakter sjećanja koji u ovom radu istražujem, a koji je vezan uz moj pristup odozdo prema gore. Riječ je o autobiografskom sjećanju koje predstavlja onu vrstu sjećanja na događanja koje smo osobno doživjeli i proživjeli u prošlosti, kako tvrdi Halbwachs (1992:23–24). To je sjećanje, dakle, vrlo subjektivno i individualno, no slika prošlosti koja se dobiva prenošenjem tih sjećanja, kao i posljedična slika individualnog i grupnog identiteta je: "dinamična jer je rezultat stalnih pregovora i prilagodbe naše slike prošlosti suvremenom trenutku." (Škrbić Alempijević et al. 2007:82). Drugim riječima, autobiografska se sjećanja u ovom radu ogledaju kroz naracije u kojima dom i nostalgija bivaju mediji: "kojim dopiremo do individualiziranih fragmenata društvenog sjećanja i recentnih stavova." (Škrbić Alempijević et al. 2007:121). Stoga tu vrstu sjećanja koristim kao temeljni okvir kroz koji težim doprijeti do značenja, stavova, vrijednosti koje kazivači pripisuju pojmu dom i pojmu nostalgija. Pritom se vodim sljedećom Norinom konstatacijom: "Atomizacija kolektivnog pamćenja u privatno pamćenje, kao zakon o pamćenju, svakog pojedinca obvezuje da se sjeća putem snažne unutarnje prisile, dok ponovno otkrivanje pripadnosti postaje izvorom i skrovitim značenjem identiteta." (Nora 2006:33).

Da rezimiram, društveno sjećanje osnovno je teorijsko ishodište ovog rada zato što mi je cilj istražiti koje sociokulturne čimbenike kazivači smatraju značajnima i koriste u procesu oblikovanja i prezentiranja vlastitog identiteta evociranjem zajedničke prošlosti. Točnije, želim pronaći dublje u ta sjećanja kako bih saznala koje događaje smatraju važnim pri vlastitom identitetskom određenju i istražila na koji su način koncepti doma i nostalgije povezani s tim procesom. Jedna od osnovnih pretpostavki rada odnosi se na blisku povezanost

koncepta doma i nostalgije sa sjećanjima petrovačkih Rusina pri čemu želim istražiti na koji ih način i s kojim ciljevima kazivači koriste u procesu samoidentifikacije.

3. KONCEPTUALIZACIJA POJMOVA DOM I NOSTALGIJA

Dom promatram kao lokaciju ispunjenu značenjem⁷, odnosno kao simbolično mjesto koje takvim postaje zbog osjećaja, značenja i vrijednosti koje mu kazivači pripisuju (Tuan 1979), a koja proizlaze iz njihovih specifičnih odnosa prema tom prostoru te na koje povratno i utječu.⁸ Istražujem na koji način kazivači pristupaju ideji doma, što im ona znači, kako o njoj pričaju, kako ju analiziraju i predstavljaju te na koji ju način i s kojom namjerom dovode u vezu s konkretnim prostorom (kućom, Petrovcima) i vremenom (prošlošću, sadašnjošću i budućnošću).

Nostalgiju analiziram kao vektor sjećanja, odnosno kao koncepciju pomoću koje Rusini izražavaju i prenose svoje sjećanje. Promatram ju kroz njeno izražavanje, odnosno posredovanje, tj. kroz naracije koje kazivači o njoj oblikuju, pretpostavljajući pritom da im predstavlja nešto više od pukog osjećaja te da je usko vezana uz koncept doma s kojim zajedno reflektira niz sociokulturnih značenja koja otkrivaju mnogo o samim identitetima zajednica i njihovih članova. Točnije, kao i dom i nostalgiju promatram prvenstveno kao kulturni koncept (Boym 2001), budući da ju problematiziram kao onaj doživljaj prošlosti koji dijeli grupa ljudi, zajednica (u ovom slučaju Rusini) te koja u tom kontekstu služi kao sredstvo kohezije te zajednice. Također, u radu spominjem i njen prostorno – vremenski okvir, s obzirom na to da kazivači kroz njen iskaz uspostavljaju specifičan i razmjerno individualan odnos s prostorom i vremenom. Naime, nostalgija pretpostavlja određeni prostor jer se u odnosu na nj i izražava, bez obzira bio on vrlo konkretan (nečiji životni prostor) ili tek idejno utemeljen (primjerice prostor koji je nekada postojao). Također, u obzir uzimam i njenu vremensku dimenziju, jer kao što Anu Kannike tvrdi: "Nostalgija je svojevrsna igra s vremenom." (Kannike 2009:60). Pod tim podrazumijevam da kazivači svojim iskazima nostalgije povezuju prošlost, sadašnjost i budućnost među kojima vrše usporedbe, ne samo u smislu uspostavljanja odnosa među tim vremenskim kategorijama, već i odnosa s pripadajućim idejama, značenjima i vrijednostima koje pripisuju tim periodima. Tom se komparacijom prije svega, smatram, prošlost upotrebljava za problematiziranje/opravljanje,

⁷ Interdisciplinarne kulturnoantropološke analize procesa upisivanja značenja u pojedinu lokaciju donosi zbornik radova *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture* (Čapo i Gulin Zrnić 2011).

⁸ O ovoj temi raspravljam nešto kasnije, analizirajući taj odnos napose u njegovoj relaciji spram prostorne i vremenske dimenzije u okviru koje se manifestira.

ali i veličanje određenih događaja iz prošlosti kao i sadašnjosti, za čim u određenoj mjeri tragam. U odnosu na takav prostorni i vremenski okvir uspostavljam vezu između koncepata doma i nostalgije: dom je često težište nostalgичnih predodžbi, i u prostornom smislu (čeznemo za povratkom domu u trenutku prostorne izmještenosti) i u onom vremenskom (čeznemo za vremenom boravka u domu: u djetinjstvu, prije rata i prognaništva i sl.). U ovom radu ukazujem na naracije kazivača o nostalgiji pozicioniranoj na sljedeći način: ne analiziram iskaze nostalgije usmjerene k prošlim vremenima, već ih pozicioniram u prošlost pri čemu kazivači iz aktualne pozicije (sadašnjeg, trenutnog života u Petrovcima) govore o nostalgiji koju su osjećali u vrijeme progonstva tijekom Domovinskog rata.

Tako određenim konceptima želim istražiti što ti koncepti predstavljaju mojim kazivačima, kako ih oni pune značenjima te koriste li ih, i na koji način, u procesu samoidentifikacije. Oba koncepta promatram kao čimbenike kojima se mogu objasniti segmenti društvene stvarnosti, odnosno sjećanja Rusina kao i način izgradnje i iskazivanja njihova identiteta koji počiva, između ostalog, i na ideji o domu te nostalgiji.

4. AUTOREFLEKSIJA

Motivacija za odabir teme ovog istraživanja temeljila se na subjektivnom momentu, s obzirom na to da je dio moje obitelji rusinskih korijena, odnosno da i sama nosim to nasljeđe. Iako sam u mnogim prilikama bila dijelom određenih događanja koja su specifično rusinskog karaktera, u njima sam sudjelovala ne razmišljajući o njihovoj kulturnoj i društvenoj dimenziji, već uzimajući ih zdravo za gotovo. Do samog provođenja ovog terenskog istraživanja, svoj odnos prema obiteljskim korijenima, kao i odnos spram osobnog osjećaja rusinstva nisam osvijestila. I premda sam odrasla daleko od Petrovaca, u kojima sam provela istraživanje, gotovo bih ih svake godine posjećivala barem tijekom petrovačkog *kirbaja*, običaja koji je čitavu obitelj jednom godišnje okupljao i na taj način održavao povezanom. Iako se taj običaj prakticira na mnogim mjestima, napose u istočnoj Hrvatskoj, onaj petrovački, odnosno rusinski ima neke posebnosti na osnovi kojih se razlikuje od ostalih *kirbaja*, ponajprije stoga što se manifestira među zajednicom koja ima drukčiji jezik, vjeru i tradiciju od susjednih hrvatskih mjesta u kojima se taj običaj može susresti. Svake bih godine tako slušala svoju majku kako s ostalim članovima obitelji razgovara na rusinskom jeziku, osjećajući pritom kako je to nešto "njihovo", a ne moje. I dok bi me određeni članovi obitelji znali potaknuti na razmišljanje o sebi kao nešto daljnjem, no legitimnom članu rusinske

zajednice, u tim sam se trenucima osjećala izvanjskom u odnosu na obiteljsko porijeklo, ono rusinsko. Osim toga o Rusinima sam, sve do početka vlastitog istraživanja znala vrlo malo što prvenstveno povezujem s pomanjkanjem vlastite osviještenosti o toj problematici. Ipak, s godinama studiranja etnologije i kulturne antropologije osjetila sam potrebu da svoj istraživački interes usmjerim upravo prema Rusinima ne toliko zbog mog obiteljskog nasljeđa, koliko zbog činjenice da se o toj manjini relativno malo zna te joj se posvećuje malo znanstvenog interesa. I dok određene, mnogobrojnije etničke skupine uživaju sve veću akademsku pažnju, Rusini su i dalje na margini socioloških, etnoloških, kulturnoantropoloških te drugih društvenih i humanističkih istraživanja.

Ovim sam radom željela doprinijeti povećanju vidljivosti same manjine u akademskom diskursu. To sam pokušala učiniti analizom koncepata doma i nostalgije petrovačkih Rusina. U ovoj sam se studiji koristila kvalitativnim istraživanjima kao temeljem naše znanstvene discipline, pri čemu smatram kako su individualne naracije o tim konceptima izuzetno vrijedne za multidisciplinarne i interdisciplinarne analize jer reflektiraju splet odnosa, značenja, vrijednosti, stavova, emocija itd. koje čine, odnosno proizlaze iz identiteta njihovih članova. Jednako tako, one svjedoče i o identitetu same rusinske zajednice. Pritom naglašavam kako sam tim naracijama pristupila s dozom opreza, imajući u vidu kako one ne predstavljaju apsolutne istine. Stoga sam na njih primijenila analizu diskursa kako bih navedena značenja, vrijednosti, emocije i sl. iščitala i analizirala s etnološkog i kulturnoantropološkog stanovišta te ukazala na njihovu ulogu u kreiranju rusinskog identiteta.

Navedenom sam pokušala prići objektivno, iz pozicije istraživača, usmjerujući se upravo na sociokulturni kontekst koncepata za čijim sam značenjem tragala, iako naglašavam kako zadržavam kritički odmak prema vlastitoj objektivnosti upravo radi osobne uključenosti. Smatram da taj subjektivni moment predstavlja čimbenik koji nikako ne smijem ostaviti po strani, budući da on može, a vjerojatno i utječe, na neka moja tumačenja i/ili prikaze tematike u smislu njihova opsega, kontekstualnosti i sl. Na samom sam terenu razgovarala s osobama od kojih su neki članovi moje obitelji i držim da je moja pristranost u tim situacijama meni išla u korist, budući da su mi se ti kazivači vrlo lako otvarali, bili su željni prenijeti mi vlastite stavove i predodžbe o pojedinim analitičkim kategorijama i to ne samo zato što su me poznavali, već i zato što su bili sretni i ponosni na činjenicu da se netko, a posebice član njihove obitelji, želi istraživački usmjeriti upravo prema njihovoj etničkoj skupini te predstaviti je u akademskom smislu. S većinom ostalih kazivača nisam bila ni na koji način povezana, osim činjenicom da sam i sama "djelomično" Rusinka. Oni su također u istraživanju rado sudjelovali, osjećajući se ponosnima na sebe, svoje nasljeđe, ali i na mene

koja istražujem njihovu skupinu, a što se u razgovorima osjećalo, iako ni na kojem mjestu nije bilo izrijeком navedeno. Smatram da su se tako osjećali i da su bili vrlo susretljivi u našim razgovorima stoga što su članovi moje obitelji naglasili kako će svojim kazivanjima doprinijeti izradi diplomskog rada što su shvatili kao priznanje njihovoj zajednici i njima osobno kao interpretatorima i nositeljima rusinske kulture.

Prije samog istraživanja svjesno nisam konzultirala stručnu literaturu o Rusinima, kao ni o domu i nostalgiji. Razlog ovakvom pristupu jest to što sam smatrala kako moment mog nepoznavanja rusinske kulture i života te nevoljko priznate neosviještenosti o vlastitoj poziciji u okviru rusinske zajednice predstavlja polje za objektivno pristupanje istraživanju. Mišljenja sam kako je moja odluka da ne konzultiram stručnu literaturu prije provedbe istraživanja nosila prednost u tome što sam istraživanjem zahvatila nešto širi kontekst istraživanih koncepata. Naime, nisam se željela ograničiti na znanstveni diskurs o domu i nostalgiji jer sam vjerovala da će me on čvrsto pozicionirati i idejno usmjeriti, ako ne i striktno oblikovati moje viđenje teme istraživanja. To sam željela izbjeći zato što sam smatrala da bi me na terenu moglo zatvoriti za određene ideje i učiniti "slijepom" za potencijalno značajne misli kazivača i značenja koja mogu ukazivati na mnogo više od onog što sam nacrtom istraživanja predviđjela. Iako sam jasno oblikovala istraživanje i pitanja za intervju, razumjevši što terenskim radom želim postići, sva značenja o konceptima koja su me interesirali tražila sam isključivo od kazivača, pri čemu sama nisam nudila nikakve sugestije. Takvim svojim pristupanjem terenu željela sam amortizirati svoju subjektivnost te ukazati kazivačima povjerenje i moć da se izraze u skladu s načinom na koji to žele bez mojeg upliva i usmjeravanja njihovih naracija do čega bi, možda i nesvjesno, došlo da sam teorijski razradila koncepte doma i nostalgije prije istraživanja i s takvim idejnim sklopom pristupila istraživanju. Nedostatak takvom pristupu pronalazim u tome što sam u intervjuima propustila postaviti pitanja koja se tiču nekih značenjskih segmenata doma i nostalgije o kojima su pojedini autori, od kojih neke citiram u ovom radu, pisali, odnosno propustila sam analizirati određene dimenzije tih koncepata, koje sam osvijestila tek nakon što sam pročitala stručnu i znanstvenu literaturu po povratku s terena.

Ipak, svoju sam poziciju u istraživanju pokušala usidriti na objektivan i istraživački način vodeći se naracijama kazivača, pri čemu su intervjui često bili usmjeravani na licu mjesta, jer sam poneke misli svojih kazivača iščitavala u kontekstu samih naracija, pronalazeći "poantu" u konkretnom trenutku, a na čemu sam potom temeljila neka sljedeća pitanja. I dok sam u intervjuima prepuštala kazivačima da razgovor vode u željenom smjeru, vjerujući kako to mnogo otkriva o njima samima te o istraživanoj tematici, u analizi

transkribiranih intervjua i komparaciji dobivenih podataka sa znanstvenom i stručnom literaturom trudila sam se prikazati glas kazivača na objektivan način, iako sam svjesna da, u principu, prezentiram glas onakvim kakvim sam ga ja čula i na terenu preuzela što može, ali i ne mora biti u skladu s intencijama samih kazivača. No, to je problem svih etnoloških i kulturnoantropoloških analiza.

Također, po povratku s terena osjećala sam se bogatijom za sociokulturno vrijedni materijal, ali i za vrlo osobno iskustvo, budući da sam istraživanje shvatila i kao proces potvrđivanja, odnosno manifestiranja znanja stečenih tijekom svojeg visokoškolskog obrazovanja, i kao proces svojevrsnog upoznavanja sebe i vlastitog nasljeđa. Navedeno sam pokušala jasno odvojiti kako bih u sintezi materijala mogla zadržati objektivnu poziciju. Drugim riječima, samim procesom istraživanja, kao i procesom analize i sinteze dobivenog materijala pokušala sam upoznati i pozicionirati sebe kao etnologinju i kulturnu antropologinju, ali i sebe kao osobu rusinskih korijena.

Iako je istraživanjem došlo do često neizbježnog i vrlo subjektivnog zbližavanja s istraživanom zajednicom, a što sam pretpostavila i prije samog izlaska na teren, nadam se da sam pristranosti doskočila, imajući na umu da je potpuna objektivnost, da se osvrnem na ranije citiranog Connertona, "apstrakcija gotovo lišena smisla" (2004:57).

5. HIPOTEZE I CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Osnovni je cilj rada bio prikazati fragment društvenog sjećanja Rusina koji žive u naselju Petrovci pokraj Vukovara i to putem analize njihovih predodžbi i značenja koja upisuju u koncepte doma i nostalgije. Tom analizom željela sam ukazati na proces konstrukcije odnosno reprodukcije njihova identiteta, u okviru kojeg, smatrala sam dom i nostalgija zauzimaju značajno mjesto, podjednako u smislu individualnih identiteta kazivača, kao i identiteta same zajednice (petrovačkih Rusina). Kako bih ovo istražila, vodila sam se sljedećim hipotezama:

- a) kazivači promatraju dom kao nešto konkretno prostorno/geografski definirano: ideju o vlastitom domu povezuju izravno s mjestom Petrovci u kojem, kao i većina pripadnika rusinske manjine, stanuju
- b) pripadnost etničkoj skupini, tj. rusinstvo te njihovo porijeklo utječu na odnos kazivača prema vlastitom domu

- c) kazivači razlikuju pojam dom od pojma domovine u značenjskom smislu, pri čemu dom percipiraju integralnim dijelom vlastita identiteta i u tom mu smislu pripisuju izniman značaj, dok domovinu percipiraju nešto manje važnom u procesu samoidentifikacije
- d) značenja koja kazivači upisuju u ideju doma različita su u odnosu na vrijeme prije, tijekom i nakon Domovinskog rata: na njihove koncepcije doma snažno utječe čimbenik izbjeglištva/progonstva tijekom rata
- e) kazivači iskazuju nostalgiju u okviru diskursa o progonstvu tijekom Domovinskog rata, pri čemu iskaz nostalgije postavljaju u neposredan odnos s vlastitim domovima te Petrovcima
- f) na temelju svojih promišljanja o domu te putem iskazivanja nostalgije kazivači grade svoj osobni identitet te identitet zajednice, one rusinske.

Terenskom provjerom postavljenih hipoteza željela sam doznati koja značenja i kakvu važnost dom i nostalgija predstavljaju u životima kazivača, što im ti pojmovi predstavljaju, kako oblikuju naracije o njima te kako i s kojim ciljem ih prezentiraju. Glavni mi je interes bio rasvijetliti odnos između njihove pripadnosti manjini i promišljanja o vlastitom domu i nostalgiji, odnosno istražiti imaju li ti koncepti ulogu u procesu samoidentifikacije kazivača.

Isto tako, željela sam saznati od kojih se sve dimenzija sastoje njihove predodžbe i naracije o domu te u kojem su odnosu, pritom, geografski i simbolički aspekti doma. Smatrala sam kako će naracije kazivača o tim konceptima oslikati njihov kompleksan odnos prema vlastitom manjinskom statusu, prostoru na kojem žive kao i prema ljudima s kojima dijele životni prostor te pripadnost manjini. Uz to, predviđjela sam da će naracije o domu biti različite kada će ga sugovornici analizirati u odnosu na period prije, tijekom i nakon rata. Time sam željela analizirati ulogu koju razdoblje Domovinskog rata i života u progonstvu ima u naglašavanju značaja doma i nostalgije u kazivačevim naracijama. Naime, pretpostavila sam da će kazivanja o tim konceptima vezana uz period rata ukazati na iznimnu važnost koju su promišljanja o domu i iskazi nostalgije imali u održavanju kohezije zajednice u trenucima kada je ona bila prisilno narušena. Držim da upravo ti iskazi nostalgije, koje sam promatrala kao doživljaje prošlosti koje dijeli određena zajednica, u ovom slučaju Rusini, ukazuju da se nostalgija može promatrati kao vektor kojim spomenuta zajednica prenosi svoje sjećanje.

Jednako tako, mišljenja sam da se naracije o nostalgiji mogu povezati s konceptom doma utoliko što služe kao "sredstvo" legitimacije i iskazivanja manjinskog identiteta te, već navedene, kohezije zajednice u određenim trenucima u njihovoj prošlosti, ali i sadašnjosti.

Koncepte doma i nostalgije odabrala sam stoga što sam smatrala da mogu ukazati na splet odnosa, stavova, uvjerenja i značenja koji oblikuju identitet pojedinca i pozicioniraju ga u širi društveni kontekst. Generalni cilj rada, pritom, ostaje rasvijetliti određene fragmente svakodnevice petrovačkih Rusina kako bih ukazala na poziciju i značaj naracija o domu i nostalgiji u društvenom sjećanju putem kojeg kazivači konstruiraju svoj manjinski identitet.

6. METODOLOGIJA

U svrhu provjere navedenih hipoteza koristila sam metodu dubinskog intervjua, držeći je najprikladnijom za osvjetljavanje postavljenih istraživačkih pitanja, budući da sam željela istražiti značenja koja kazivači vežu uz dom i nostalgiju. Spomenuti tip intervjua promatrala sam kao odgovarajuću metodu pri etnološkoj i kulturnoantropološkoj analizi jer za istraživača (etnologa), ali i njegova sugovornika otvara mogućnosti koje možda izvorno zamišljeni tok intervjua nije predvidio. To je slučaj posebice ako uzmem u obzir da sam razgovarala o temama koje su apstraktne i ovise o individualnim doživljajima te svaki uvid u koncepte koje istražujem nosi vrijedan doprinos istraživanju istog. Dubinski sam intervjue koristila kao istraživačku tehniku na temelju koje sam iščitala životne priče kazivača, imajući na umu da sam dobila tek djeliće njihovih promišljanja o tematici.

Provedeni intervjui bili su polustrukturiranog tipa, s obzirom na to da sam nastojala pratiti način na koji su kazivači oblikovali svoje naracije više nego sam plan istraživanja, smatrajući kako svaka njihova riječ ima težinu u smislu svoje vrijednosti i značaja. Pratila sam sve izgovorene, kao i neizgovorene riječi te neverbalni govor kazivača⁹, vjerujući da produkcija njihovih stavova, mišljenja i emocija o konkretnim pitanjima otkriva dubinu značenja za kojima sam tragala.

Pritom iznimno vrijednom procjenjujem činjenicu da taj tip intervjua dozvoljava kazivaču slobodu izražavanja, što su kazivači obuhvaćeni ovim istraživanjem redom činili, jer su u takvim razgovorima prepoznali mogućnost da samostalno i slobodno odaberu i prenesu one životne epizode koje su njima, a potom i meni, bile značajne. Kako se ispostavilo na terenu, upravo su te epizode oslikavale širu sliku koju sam težila zahvatiti oblikujući tako istraživanje

⁹ Iako sam informacije na terenu prikupljala oslanjajući se primarno na diktafon te vlastite bilješke kao sredstva zapisivanja, pažnju sam prilikom svakog intervjua usmjeravala i na neverbalnu komunikaciju koja je naročito snažno dolazila do izražaja tijekom razgovora o životu u progonstvu. Uslijed tih su razgovora brojni kazivači počeli plakati, glasovi su im drhtali, gledali su u daljinu te uzimali duge stanke iz čega sam iščitala snažne emocionalne reakcije koje stoje u pozadini njihovih promišljanja o vlastitim domovima i, katkada intenzivno proživljavanima, osjećajima nostalgije.

na nov i opsežniji način od onog zamišljenog prije stupanja na/ulaska u teren. Epizode, primjeri te anegdote koje su kazivači odabirali u svojim naracijama obogatili su istraživačka pitanja utoliko što sam, kao promatrač i zapisivač, pokušala, ali i morala (s obzirom da su ih kazivači odlučili prezentirati) koristiti upravo njih u pojašnjavanju vlastitih hipoteza. Kao što Blommaert tvrdi: "U principu, anegdote su nebrušeni dijamanti u terenskim intervjuima. One su često naše najbolje i najvrjednije "činjenice". Razlog tomu je što u narativima ljudi stvaraju vrlo kompleksna sociokulturna značenja. Upravo kroz anekdotu vidimo što točno razumiju pod određenim pojmom, kako naša pitanja zvuče u njihovim vlastitim životnim svjetovima, koliko su relevantna, kako su njihovi vlastiti životni svjetovi strukturirani, koje utjecaje oni artikuliraju." (Blommaert 2006:47). Išla bih toliko daleko da ustvrdim kako polustrukturirani intervju, osim eventualno dobivanja društveno prihvatljivih odgovora, nema mnogo drugih nedostataka, budući da svaki podatak dobiven na terenu, bez obzira radi li se o usmenoj naraciji, neverbalnoj komunikaciji, materijalnoj građi (fotografijama, video zapisima) pa čak i tišini koja nam se može činiti neugodnom, ilustrira nešto. Nevažno da li je to nešto ono po što smo mi zapravo i došli na teren. Etnologu i kulturnom antropologu teren je prepun podataka.

Koncepcija doma se, kako sam iskusila promatranjem, odnosno razgovorima s kazivačima, najbolje mogla istražiti upravo u domu: u kući sugovornika u kojoj su se osjećali ugodno i opušteno što je olakšalo provedbu intervjua. S kazivačima, njih ukupno jedanaestoro razgovarala sam netom nakon božićnih blagdana 2013. godine. Razgovori su bili održani u njihovim domovima u naselju Petrovci, u koji sam bila pozvana. Prije no što sam stigla na teren kontaktirala sam nekoliko kazivača ne bih li dobila pristanak na istraživanje, da bih potom, uz njihovu pomoć (budući da su oni insajderi i mogu me lakše uvesti u teren nego što bih to ja samostalno učinila) došla do još nekih kazivača. Moja je prednost, pritom, bila u tome što su me kontaktirani kazivači poznavali preko obiteljskih veza što mi je donijelo ne samo lakši ulazak u teren, već i razmjernu dozu opuštenosti prilikom provođenja intervjua. Tokom razgovora dotakli smo se svih predviđenih tema, o kojima su kazivači rado razgovarali, kao i "malih čavrljanja" koja su uglavnom obilježila početke naših konverzacija koje su, uz navedeno, obilovale anekdotama i pričama iz života kazivača o kojima su govorili samoinicijativno.¹⁰

Kazivači koji su pristali na sudjelovanje u istraživanju pripadaju trima dobnim skupinama pri čemu je najmlađi kazivač imao dvadeset i pet godina, a najstariji sedamdeset i devet. Prva dobna skupina obuhvaćala je kazivače u dobi do trideset godina, druga kazivače

¹⁰ Analizu tih razgovora, kao i značaj svakog diskurzivnog elementa donosim kasnije u radu.

do pedeset i pet godina, a treća kazivače do sedamdeset i devet godina. Ovako uspostavljene kategorije oblikovala sam na terenu, na temelju dobi kazivača koji su pristali sudjelovati u istraživanju. Naime, primijetila sam kako su sugovornici zapravo pripadnici tri uzastopne generacije. Primjerice, razgovarala sam s nekoliko mladih osoba (do trideset godina), njihovim roditeljima, odnosno drugim kazivačima na koje su me oni uputili, a koji nisu imali više od pedeset i pet godina te s nekoliko sugovornika koji su bili stariji od potonjih. Troje od ukupno njih jedanaest je i obiteljski povezano. Riječ je o nuklearnoj obitelji u sastavu od roditelja i jednog djeteta, stoga se o tim kazivačima može razmišljati i kao o akterima studije slučaja, iako analizi dobivenih naracija nisam pristupila kao takvoj studiji. Iz svake sam dobne skupine razgovarala s po tri, odnosno četiri člana, spolno/rodno podjednako zastupljenih. Generacijski presjek uvrstila sam smatrajući ga značajnim pri analizi hipoteza, s obzirom na to kako sam vjerovala da komparacija mišljenja i stavova kazivača različite dobi može otkriti njihove brojne sličnosti, kao i razlike što me osobito interesiralo. To se naročito isticalo u kontekstu razgovora o progonstvu tijekom kojeg su neki kazivači bili odrasle dobi, a neki djeca što je prema mojoj procjeni utjecalo na njihova promišljanja o domu i nostalgiji na različit način, odnosno različitom snagom.

Dio kazivača međusobno je povezan obiteljskom linijom što je istraživanje učinilo svojevrsnom studijom slučaja (obiteljskog), iako sam razgovarala i s drugim sugovornicima. Obiteljsku sam povezanost razumjela kao značajan čimbenik u analizi dobivenog materijala utoliko što su određena mišljenja i stavovi, posebice mladih kazivača, zasigurno nastala pod utjecajem obiteljskog "diskursa" o pojedinim pitanjima, što se primijetilo i u rezultatima istraživanja, posebice ako uzmem u obzir pripovjedački stil i odabir riječi. No, kazivače u ovom kontekstu ne shvaćam niti predstavljam kao predstavnike svojih generacija, kao niti spolova, već kao pripadnike društvene grupe koji predstavljaju svoje jedinstvene, individualne i neponovljive naracije među kojima se mogu pronaći sličnosti, kao i razlike, a koje vidim kao vrelo sociokulturnih značenja.

7. OSVRT NA ZNANSTVENE I STRUČNE RADOVE O RUSINIMA

Znanstveni i stručni podaci o rusinskim sociokulturnim obrascima rijetko se pronalaze u dostupnoj literaturi, napose onoj iz područja sociologije te etnologije i kulturne antropologije. Akademski radovi koji se o Rusinima mogu pronaći uglavnom su pisani od strane povjesničara i lingvista, pri čemu pojedini autori, na koje ću se kasnije i referirati,

poput Zdravke Zlodi i Paula Roberta Magocsija, u svojim analizama predstavljaju podatke o društvenim i kulturnim aspektima rusinske etničke skupine, no koje promatraju primarno kroz rusinsko njegovanje i promoviranje identitetskih odrednica, kakve su jezik, pismo, vjera i običaji. Dotični autori smatraju da navedeno obilježava njihovu kulturu i obrasce društvenosti. "Kulturno – prosvjetne i društveno – političke aktivnosti pripadnika ove manjine ... sastavni su dio općih dostignuća na tom polju u Republici Hrvatskoj. Organizirani su preko vlastitih institucija, udruga i zajednica (posebno rusinskih i ukrajinskih, ali i zajedničkih), među kojima središnje mjesto zauzima zajednička krovna institucija Rusina i Ukrajinaca Hrvatske, Savez Rusina i Ukrajinaca, osnovan 1968. u Vukovaru ..." (Zlodi 2012:7). Drugim riječima, postojeći znanstveni i stručni podaci o Rusinima temelje se na vanjskim pokazateljima manjinskog statusa bez dubinskog ulaženja u njihovu analizu. U djelima u kojima se o njima piše, to se ne čini iz sociokulturne perspektive, već pretežito iz povijesne i lingvističke. Stoga želim uputiti na potrebu većeg akademskog angažmana po pitanju Rusina, čemu ovim radom pokušavam i samostalno doprinijeti, konkretno iz etnološke i kulturnoantropološke perspektive, za koju smatram da u dostupnim radovima nedostaje.

Naime, kako je riječ o društvu na mikro – razini s pripadajućim kulturnim obrascima, nedostatak sociokulturnog promišljanja navodi me na zaključak da su znanstveni krugovi ili nedovoljno upoznati ili nedovoljno zainteresirani za bavljenje ovakvim pitanjima. Osobito bi interesantno, dakle, bilo istražiti, što sam u određenoj mjeri i u ovom radu pokušala, na koji način Rusini sami sebe predstavljaju u javnom diskursu, prvenstveno u autorskim djelima i internetski dostupnim sadržajima (raznim web stranicama koje uređuju sami Rusini, a na kojima su dostupne informacije vezane uz njihovu kulturu, tradiciju, običaje itd.) te što tim predstavljanjem o sebi žele poručiti, demantirati, odnosno kakvu sliku o sebi kreiraju.

Smatram da je nedostatak znanstvene sociokulturne analize pojedinih sastavnica društvenog i kulturnog života Rusina problematičan i iz razloga što se, u takvim uvjetima, nedovoljno objektivni prikazi koje sami Rusini nude o sebi, ne mogu dovesti u komparativni odnos s objektivnim činjenicama i podacima, a što bi potencijalno moglo rasvijetliti brojna pitanja zanimljiva, prije svega, etnologima i kulturnim antropologima. Ipak, držim da i sam prikaz Rusina iz razmjerno subjektivnih pozicija jest svojevrstan artefakt pogodan za znanstvenu analizu budući da izravno, ali i u podtekstu, otkriva ponešto o načinima na koji se identitet izgrađuje, iskazuje i pregovara u širem sociokulturnom kontekstu.

8. RUSINSKA POVIJEST IZ RUSINSKOG OKULARA

Među naslovima koja se bave Rusinima izdvajam dva koja ovdje predstavljam, a koje sam odabrala iz nekoliko razloga. Prije svega, tu sam literaturu dobila na terenu od samih kazivača što, budući da je inicirano s njihove strane, ukazuje da su ta djela njima značajna, odnosno da smatraju da se iz njih mogu iščitati *objektivni i znanstveni* podaci o njima samima koje očito poimaju kao pomoć i mogući orijentir u mojem bavljenju sličnim pitanjima. Drugi je razlog taj što su oba djela pisali Rusini, pretežito iz emskog očišta (premda je jedan od autora i znanstvenik, točnije povjesničar) što govori ne samo o potrebi da se o Rusinima "progovori", već i o tome na koji način i s kojim ciljem sami Rusini oblikuju sliku o sebi namijenjenu i za vlastitu zajednicu i za ostale zainteresirane čitatelje, pri čemu sama u većoj ili manjoj mjeri pripadam objema ciljanim kategorijama. Drugim riječima, ove ću jedinice literature promatrati kao vektore sjećanja, odnosno pristupit ću im kao: "posrednicima kojima se u javnosti širi, ali ujedno i konstruira, trenutačno društveno prihvatljiva slika vlastite povijesti." (Wood, prema Škrbić Alempijević et al. 2007:84).

Prvo djelo koje u ovom radu problematiziram kao vektor sjećanja jest *Narod niotkuda*, američkog povjesničara Paula Roberta Magocsija koji opisuje povijesna kretanja Rusina, odnosno Karpatorusina kako ih on naziva, iz znanstvene pozicije, ali i kao osoba rusinskih korijena. Kao povjesničar, Magocsi u svom djelu nastoji pojasniti porijeklo Rusina ne bi li, naglašavajući njihovo kompleksno porijeklo, ukazao na razlikovni moment između te etničke skupine i ostalih naroda, napose slavenskih. Svoje djelo simbolično je naslovio *Narod niotkuda* želeći tako u prikazu povijesnog konteksta rusinske manjine ukazati na pitanje njena porijekla. Naime, smatra kako nepostojanje autohtone rusinske matične države predstavlja značajan čimbenik u objašnjavanju ne samo rusinske prošlosti, već i sadašnjosti kao i u razumijevanju njihova identiteta. Osim navedenog, autor u svom djelu spominje i etimologiju naziva pri čemu pojašnjava kako je Karpatorusin termin koja obuhvaća nekoliko etničkih skupina (Lemke, Rusnace, Dolinjane, Vrhovljane, Hucule), između ostalih i Rusine, koje unutar sebe dijele zajednička obilježja, poput kulture, običaja, jezika te vjere. Magocsi tvrdi kako Karpatorusini potječu iz Karpatske Rusi, područja koje se prema današnjim geografskim granicama prostire preko dijelova Poljske, Slovačke, Ukrajine i Rumunjske, a koje je predstavljalo područje obitavanja Rusina tijekom većeg dijela njihove prošlosti. Na ovom mjestu naglašava da: "Karpatorusini nemaju svoju državu. U najboljem slučaju priznati su kao nacionalna manjina u većini država..." (Magocsi 2009:11). Autor u svom radu predstavlja

rusinsku povijest pri čemu kreće od petog stoljeća i pradomovine Slavena, koja se, prema jednoj od mogućih teorija, a s kojom se autor slaže, nalazila sjeverno od Karpata (današnja istočna Poljska) odakle su Praslaveni preselili na područje središnje Europe te Panonije uslijed osvajачkih pohoda raznih ratničkih naroda (Huna, Avara). Autor nastavlja da nešto kasnije, u devetom stoljeću dolazi do značajnog događaja u rusinskoj povijesti kada područje Karpatske Rusi naseljavaju Mađari koji potom osnivaju Ugarsko Kraljevstvo. Iako su se na tom području nastanili, Mađari nisu uspostavili potpunu kontrolu, tvrdi Magocsi, te je ono u desetom i jedanaestom stoljeću bila: "svojevrсна ničija zemlja, između Ugarskog Kraljevstva na jugu i Poljskoga Kraljevstva te galicijske kneževine Kijevske Rusi na sjeveru. Zbog toga što je izostala kontrola, Slaveni sa sjevera ... i istoka ... nastavljaju u manjim skupinama napadati sve dijelove karpatskog pograničnog područja. Novi doseljenici ... od 11.st. počinju se nazivati Rusinima ili Rusnacima, što je značilo da su žitelji Rusi." (Magocsi 2009:36). Autor upućuje na to da od sredine trinaestog stoljeća Ugarsko Kraljevstvo preuzima područja južnih Karpata gdje žive Rusini te ih uključuje u administrativni sustav svoje države u okviru kojeg idućih nekoliko stoljeća Rusini nastavljaju živjeti. Magocsi dalje navodi: "Iako u vremenu ranoga srednjeg vijeka Karpatorusini nisu bili politički neovisni, nisu imali državu, ipak su bili priznati kao posebna nacionalna skupina u Ugarskom i Poljskom Kraljevstvu, a potom i u Austro – Ugarskoj." (Magocsi 2009:41). Time želi naglasiti trenutak u kojem je, kako tvrdi, po prvi puta službeno priznat rusinski identitet, što smatra značajnim događajem u prošlost manjine, a koji veže uz period između šesnaestog i osamnaestog stoljeća.

Povijesni događaji koji su uslijedili, o kojima autor govori, odnose se na Osmanlijske pohode, odnosno sukobe turske i ugarske vojske te međusobne borbe katoličke Austrije i protestantske Transilvanije (područje današnje središnje Rumunjske), između kojih se u sedamnaestom stoljeću i dalje nalazila Karpatska Rus, a koje su utjecale na, prema glasu autora, značajan događaj u rusinskoj povijesti. Naime, između ostalih događaja, u središtu borbe između Austrije i Transilvanije našla se i pravoslavna crkva u Ugarskoj čija je sudbina, kako tvrdi Magocsi, bila povezana s događajima u Poljskoj u kojoj su, zbog naglog širenja protestantizma u zemlji, neki pravoslavni svećenici stvorili crkveni savez s Katoličkom crkvom ne bi li umanjili političke i vjerske sukobe. "To potvrđuju Brestovskom unijom (1596.) u Poljskoj i Užhorodskom unijom (1646.) u Ugarskoj, iz kojih se rodila Unijatska crkva. Tijekom sljedećeg stoljeća u Karpatskoj je Rusi bilo zabranjeno širiti Pravoslavnu crkvu pa su, praktično, svi Rusini postali unijati." (Magocsi 2009:46). Spomenuti su unijati 1774. godine dobili službeni naziv "grkokatolici", što su, prema riječima autora i željeli, a

upravo se tako vjerski izjašnjava većina današnjih Rusina, kao i svi kazivači obuhvaćeni ovim istraživanjem.

U kontekstu povijesnih teritorijalnih pitanja, Magocsi spominje kako je s osamnaestim stoljećem habsburška Austrija postala dominantna sila koja je preuzela čitavo područje Ugarskog Kraljevstva, kao i dio Galicije u koju je spadala Karpatska Rus. Time apostrofira kako su sve do početka Prvog svjetskog rata, a od perioda kraja osamnaestog stoljeća Rusini živjeli pod vlašću Habsburgovaca. Naglašava kako nakon tog perioda u čitavoj Europi dolazi do buđenja nacionalne svijesti, što je zahvatilo i Rusine, budući da su kao manjinsko stanovništvo boravili pod raznim vlastima i narodima što je utjecalo na njihovu potrebu za konstruiranjem vlastitog identiteta u okviru kojeg će slobodno moći prakticirati svoju vjeru, upotrebljavati svoj jezik i slijediti svoje običaje. Navedeno je, smatra Magocsi, naročito došlo do izražaja uslijed pretvorbe Habsburške u dualističku Austro – Ugarsku Monarhiju čime je posljedično došlo do mađarizacije, odnosno nametanja mađarskog jezika i kulture, koja je ne samo omela rusinsko nacionalno buđenje, već i direktno utjecala na neke Rusine koji su pod pritiskom prihvatili mađarsku nacionalnost.

Osim toga, autor tematizira i doseljavanje, tj. plansko naseljavanje Rusina na određen teritorij (između ostalog i na hrvatski), pri čemu iznosi podatak da su ugarska i austrijska vlast i prije europskog nacionalnog buđenja počele planski preseljavati Rusine na jugoistok Monarhije te da se ta kretanja mogu podijeliti u nekoliko etapa. Prva se etapa odnosi na sredinu osamnaestog stoljeća kada se Rusini, donoseći svoj jezik i običaje sele iz Sjeverne u Donju Ugarsku, tj. u Bačku, Ruski Krstur i Kucuru, drugi val obilježava naseljavanje Vojvodine, Srijema i Slavonije, treći naseljavanje Prijedora, tj. današnje Bosne i Hercegovine dok se uslijed zadnjeg vala naseljava Jugoslavija. Magocsi posebno ističe kako se prvi doseljenici nazivaju Rusinima, Rusnacima i Ruthenima, dok druga dva migracijska vala donose i promjenu imena: ti se doseljenici nazivaju Ukrajinima. Smatram da bi se potonja tvrdnja trebala temeljito ispitati u nekom od budućih istraživanja koja bi o analizirala odnos između Rusina i Ukrajinaca, između njihovih različitih povijesti i sadašnjosti na što na ovom mjestu i pozivam.

Ipak, kroz čitavo se Magocsijevo djelo vidi zahtjev za jasnim identitetskim određenjem Rusina putem prikaza njihove povijesti, pri čemu se takav prikaz može problematizirati kao povratna sprega između same historiografije i načina na koji zajednica i njeni članovi vide svoje doseljenje. Autor svojim djelom *Narod niotkuda* želi čitatelju približiti povijesnu pozadinu koju, čini se, naglašava stoga što smatra da ona pojašnjava današnji kontekst života Rusina na ovim prostorima i daje uvid u identitet razmjerno slabo

poznate manjine, što zasigurno i stoji. Usprkos uvjerljivoj objektivnosti i znanstvenosti djela koja proizlazi iz činjenice da je autor povjesničar koji je svoj profesionalni ugled potvrdio upravo na znanstvenom proučavanju Rusina i Ukrajinaca, kontekst se ovog djela u određenim momentima doima kao apologija rusinskog tijeka života, metaforički rečeno. Naime, čitanjem se djela stječe dojam da se rusinska zajednica prema "van" želi prikazati kao svojevrsna žrtva, kao zajednica koja zbog svog porijekla, između ostalog, kao i povijesti u okviru koje često nije bila neovisna, danas slovi kao narod niotkuda i koja se zbog navedenog čitavo vrijeme bori za svoj identitet i njegovu potvrdu. Je li to pitanje autorove pod – tekstualne subjektivnosti, ne želim prejudicirati.

Ovo djelo, ipak, predstavlja vrijedan doprinos proučavanju rusinske kulture, iako se autor pretežito zadržava na pitanju porijekla Rusina kojeg promatra sa stanovišta nepostojanja njihove matične države kao i na procesu povijesne konstrukcije identiteta Rusina bez dubljeg ulaženja u samo iskazivanje tog identiteta na praktičnoj i svakodnevnoj razini, posebice na razini sadašnjice koja i jest pozicija iz koje autor piše samo djelo. Magocsijev povijesni prikaz promatrala sam kao nadopunu informacijama dobivenima na terenu čime sam proširila kontekst proučavanja ne samo koncepta doma i nostalgije, već i same svakodnevne kazivača. Mišljenja sam da sam time ušla dublje u analizu rusinskog identiteta u prezentu, napose imajući na umu historijsku dimenziju konstrukcije istog, no zadržavajući kritički odmak prema djelu. Jednako tako, smatram kako ovakav prikaz povijesnih kretanja Rusina služi kao svojevrsan vektor sjećanja, kako sam ranije navela, budući da se ovim djelom ne samo širi, već i pregovara slika povijesti ove etničke skupine, a samim time neposredno i njen identitet.

Kao vektor sjećanja također promatram i djelo *Neka se ne zaboravi: Rusini u Hrvatskoj* Đure Ljikara, umirovljenog učitelja, koji na sličan način govori o povijesti Rusina, iako to ne čini u okviru znanstvenog diskursa kao raniji autor. Nju dovodi u vezu s rusinskim identitetom u sadašnjosti čime, kao i Magocsi, oblikuje i čitatelju nudi određenu sliku o Rusinima. "Život u jednoj državnoj tvorevini i njen društveni i politički sustav u dobroj je mjeri određivao model kulturno – prosvjetnog i nacionalnog života rusinske zajednice. Četiri posebna razdoblja u životu Rusina na tim prostorima vežemo za četiri državne tvorevine u kojima su živjeli:

1. Habsburška Monarhija, tj. Austro – Ugarska Monarhija
2. Kraljevina SHS/ prva Jugoslavija
3. Socijalistička Jugoslavija
4. Jugoslavija (Srbija)

5. Republika Hrvatska ... " (Ljekar 2009:142).

Ljekar, naime, identitetsko pozicioniranje Rusina, promatrano iz dijakronijske perspektive dovodi u vezu s, u dotično vrijeme, aktualnim društvenim i političkim sustavom, što donekle čini i Magocsi. Autor smatra da su sva manje ili više turbulentna povijesna, odnosno društveno – politička zbivanja predstavljala značajan čimbenik u prikazu prošlosti, a naročito sadašnjosti zajednice Rusina te u oblikovanju rusinskog identiteta u društvenom, kulturnom, religijskom i svakom drugom smislu. Od zatvorene vjerske zajednice, kakva je, prema Ljekarovim riječima, rusinska bila u okvirima habsburške vlasti, preko priznavanja manjinskog statusa koje im je osigurano u Kraljevini SHS, do turbulentnog perioda potpune društvene kontrole spomenute skupine koju je vršila Socijalistička Jugoslavija te do ratne podjele 1991. godine kada politička zbivanja dijele Rusine u teritorijalnom smislu (neki odlaze na područje današnje Srbije, neki su u Hrvatskoj), oni su, smatra Ljekar, prešli daleki put ne bi li postali društveno priznata zajednica, tj. ona koja ima specifičnu kulturu, jezik, pismo i vjeru. Pritom sve Rusine, i one u Srbiji i one u Hrvatskoj, promatra kao jednu zajednicu.

Za razliku od Magocsija koji se, u duhu vlastite profesije, zadržava na povijesnom prikazu, Ljekar zalazi u društveni i kulturni život Rusina, čiji značaj apostrofira navodeći kako je život u okviru raznih državnih zajednica utjecao na osvještavanje Rusina po pitanju etničkog identiteta. Pritom spominje kako je navedeno potaknulo osnivanje Rusinskog narodnog prosvjetiteljskog društva (RNPD) 1919. godine u Novom Sadu čiji članovi su bili Rusini iz Srijema, Bačke, Slavonije (Petrovaca), a čime su: "počela nova vremena u kulturno – prosvjetnom radu našega naroda." (Ljekar 2009:147). Društvo se, tvrdi Ljekar, obvezalo na isticanje i promišljanje povijesnog položaja Rusina: "da nam je kulturna tradicija istočnoslavenska, da ne treba bježati od jezika na kojemu pišemo, da nam je potrebno obrazovanje i osnovno i srednje na našem jeziku i da je u tom trenutku "politiku" prosvjete (RNPD) u većini slučajeva vodilo svećenstvo." (Ljekar 2009:148). Autor tvrdi kako je u narednih nekoliko godina došlo do kulturnog preporoda Rusina iz svih spomenutih mjesta, budući da su se formirali mjesni odbori RNPD – a. Nešto kasnije se, smatra Ljekar, unutar Demokratske Federativne Jugoslavije nastavio novi period u razvoju rusinskog identiteta. Osnovala se Rusinska Matica s čijim radom je došlo do važnih kulturnih pomaka u životu Rusina: "donosi se odluka o otvaranju Niže gimnazije na rusinskom nastavnom jeziku u Ruskom Krsturu koja je s radom počela 5. veljače 1945. godine" (Ljekar 2009:154) te se donijela odluka o prestanku rada RNPD – a umjesto kojeg će ogranci Rusinske Matice (od kojih je jedan bio u Petrovcima) preuzeti skrb o kulturno – prosvjetnom životu manjine. Autor

dalje navodi kako se s prestankom djelatnosti Matice osnovalo učeničko – studentsko društvo Pasarajtov koje je radilo petnaestak godina, a u kojem je bilo najviše članova iz Petrovaca. To se društvo usmjerilo na aktivnosti vezane uz glumu, ples, pjesmu, sport i sl. i odigralo je: "značajnu ulogu u njegovanju nacionalne kulture i predstavljanju naše kulturne baštine, ne samo u Petrovcima, već i šire." (Ljekar 2009:159). Naposljetku, 1968. godine došlo je do osnivanja Saveza Rusina i Ukrajinaca Hrvatske, navodi autor, koje do današnjeg dana aktivno djeluje u promicanju kulture, umjetnosti, informativno – nakladničke djelatnosti i sl..

Iz navedenog se može zaključiti kako Ljekarova perspektiva ide u smjeru potenciranja uspjeha i dostignuća zajednice za koja autor smatra da su tim veća što su povijesna i društveno – politička zbivanja više kočila osamostaljenje rusinske zajednice i stvaranje njezina prepoznatljivog identiteta. Ovo naročito snažno ističe koristeći prvo lice množine kada govori o Rusinima, čime neposredno iskazuje subjektivnost. Osim toga, želim naglasiti kako recenzenti ovog djela ističu da je ono tiskano na hrvatskom, ali i na rusinskom jeziku što daje širi kontekst uočenoj subjektivnosti kao i ranije navedenoj povratnoj sprezi između historiografije i načina na koji zajednica i njeni članovi vide svoje doseljenje, ali i porijeklo. Naime, iz dvojezičnog tiskanja djela iščitavam kako je ono podjednako namijenjeno javnom diskursu koliko i samoj zajednici, čime djelo u punom smislu postaje vektor sjećanja.

I dok je Ljekarova naglašena subjektivnosti neupitna, ipak promatram djelo kao vektor sjećanja stoga što njime autor (ne)svjesno oblikuje jednu od mogućih slika Rusina namijenjenu široj javnosti, tj. čitateljstvu, pri čemu su Rusini opisani kao jedinstvena, duboko povezana, neraskidiva zajednica koja je pretrpjela mnogo, no koja je uspjela uspostaviti svoj čvrst identitet s naglaskom na njegovu društveno – kulturnu dimenziju kojom se autor snažno ponosi. Ističe i opisuje koje su to identitetske odrednice (poput jezika, vjere, običaja i sl.) određujući tako Rusine u društvenom, etnološkom i kulturnoantropološkom kontekstu. Ljekar kroz čitavo svoje djelo spominje kako su upravo rusinska kultura, tradicija, jezik i pismo bile osnovne kategorije zbog kojih je zajednica preživjela turbulentna historijska identitetska previranja (u okviru promjena društveno – političkih vlasti) snažno naglašavajući rusinsko jedinstvo i koheziju zajednice.

Između dvojice navedenih autora primjećuje se sličnost i to u načinu na koji su njihova djela napisana, odnosno načinu na koji predstavljaju povijest i sadašnjost Rusina. Točnije, i Ljekar i Magocsi Rusine nastoje prikazati objektivno, ali s određenom dozom subjektivnog upliva, pri čemu se pozivaju na povijesni kontekst i pripadajuće mu društveno – političke i druge mijene u kojima pronalaze temelje problematiziranja današnjeg identiteta Rusina. U takvim se prikazima isprepliću historiografija i subjektivnije prikazivanje načina na koje

zajednica vidi sebe "iznutra" čime autori konstruiraju tek jedan od niza mogućih viđenja Rusina zbog čega ta djela u ovom radu problematiziram kao vektore društvenog sjećanja. Držim da ih je vrijedno takvima promatrati i iz razloga što su mi na djela ukazali sami kazivači, odnosno upravo su mi oni ova djela ponudili iz čega zaključujem da se slažu s načinom na koji su u njima predstavljeni. Osim toga, kazivači time, što svjesno, što nesvjesno, apeliraju na daljnje promoviranje takve slike Rusina, konkretno prema "van", budući da razumiju da će moj rad biti javan i čitan od strane znanstvene zajednice u kojoj žele osigurati svoju vidljivost. Time se, također, oslikava potreba za svojevrsnim identitetskim pozicioniranjem same zajednice i njenih članova koja je jasno izražena u oba analizirana djela.

9. NAROD NIOTKUDA

U predstojećim retcima donosim naracije iz kojih iščitavam kako kazivači razumiju i predstavljaju svoje porijeklo, odnosno u kojoj su mjeri njihove naracije slične ili različite od ideja koje Magocsi predstavlja u svojem djelu. Točnije, želim istaknuti njihova promišljanja o konceptima doma i domovine, kako bih istražila vezu između navedenih te pitanja nepostojanja rusinske matične države, odnosno kako bih upoznala ulogu i značaj koji ti koncepti zauzimaju u procesima samoidentifikacije kazivača.

O Rusinima se, a u kontekstu matične države, odnosno koncepta domovine, može tek problematizirati niz različitih tumačenja o njihovoj povijesti i porijeklu koja su mnogobrojna i ne uvijek i u svemu jednoznačna, a što sam tek dotakla u ranijem dijelu rada referirajući se na vektore sjećanja. Slijedom ranije navedenog osvrta na državnost, napomenula bih ovdje kako je inspiracija naslovu Magocsijeve knjige došla od Rusina Andrewa Warhole, poznatijeg pod imenom Andy Warhol koji je jednom prilikom izjavio da dolazi niotkuda. Iako je metafora, napose u Warholovom svijetu, mnogoznačna, razmjerno je ilustrativna po pitanju (njegovog) rusinskog porijekla kojeg se, razgovarajući s kazivačima o ideji domovine, djelomično dotičem u ovom radu. Naime, kako su živjeli unutar različitih država, pod različitim vlastima koje čas jesu čas nisu priznavale njihovu samostalnost, poigravajući se tako s njihovim identitetom, kazivači su umnogome razvili osjećaj onakav kakvim ga je verbalizirao Warhol što potvrđujem istraživanjem:

"I, recimo, bili su (Rusini) u jednoj državi samo kad je bila Austro – Ugarska. A poslije, uvijek su bili u različitim državama. Mi nemamo jednu državu odakle potječemo. Čuj, to je jednostavno sudbina jednog naroda takva. Jer je živio u nekoliko država ... povijesne prilike su bile takve da su se države podijelile i da nigdje nisu imali svoju državu, jel. Tako da, ovaj, ja to ne doživljam ... meni je recimo interesantno, bila sam ja i u Poljskoj recimo ... puno slavnih Poljaka je zapravo rusinskog porijekla ... međutim, Poljaci neće za njih napisati da je Rusin; nego se to u knjigama i svud (navodi)... kao Poljak." (S.Đ.)

Gotovo su svi kazivači potvrdili kako je jedna od osnovnih identitetskih odrednica njihove etničke skupine to što Rusini nemaju matičnu državu. Ovo su isticali kao iznimno značajan čimbenik u samoidentifikaciji, odnosno u procesu uspostavljanja razlikovnog odnosa spram drugih etničkih skupina, tj. narodnosti, primjerice Hrvatske, dok im daleko porijeklo, kako su tvrdili, u tom procesu nije bilo toliko značajno. Na mnogim su mjestima zaobilazili temu povijesnih kretanja tvrdeći da o njoj mnogo ne znaju.

"Ne mogu reći da sam ja tamo iz Rusije, iz Ukrajine ... ja sam tu rođen, ali imam neke emocije rusinskog karaktera, a dozvoljeno mi je. I zašto to ne bi priznao i koristio, kao i svaka nacionalna manjina. I što je moja poenta, nikad mali nisu ugrozili velike." (P.N.)

Razgovor o rusinskom porijeklu sa svim je kazivačima tekao u istom smjeru, s obzirom na to da su naglašavali kako s njim nisu dobro upoznati te kako ih daleko porijeklo ne zanima. Nerijetko bi napomenuli da je to tema o kojoj se može pročitati nešto više u knjigama, između ostalih i onima koje su mi ponudili, a na koje sam se ranije osvrnula kao na vektore sjećanja. Time su dodatno pojačali namjeru koja i stoji iza tih djela, a ta je da se pruži određeni prikaz Rusina van okvira same zajednice s kojim se evidentno slažu i koji je očito prihvaćen na razini zajednice.

Osim porijekla s kazivačima sam razgovarala i o njihovom poimanju domovine želeći istražiti koja značenja joj pripisuju, što pod njome smatraju te koliki značaj ona ima u njihovim razmišljanjima. Prvenstveno sam željela saznati utječe li nepostojanje matične države ikako i u kojoj mjeri na naracije kazivača o domovini. Promatrajući ju kao kompleksan i mnogoznačan koncept kojeg je teško objektivno definirati, domovinu za potrebe ovog rada definiram na sljedeći način: "donekle trajna socijalno – prostorna konstelacija koju karakterizira visoka mjera naklonosti i identifikacije." (Bausinger 1990:49). Ovu definiciju

koristila sam u istraživanju kako bih usporedila u kojoj je mjeri vezana uz mišljenja kazivača o samom konceptu.

"Meni je domovina Hrvatska i ja drugu domovinu nemam, niti bi se bilo gdje mogla staviti među ove države gdje dan danas ima Rusina, recimo, da smatram to nekom svojom pradomovinom. Ni jednu državu." (S.Đ)

Na osnovi rezultata istraživanja zaključila sam kako je razgovor o domovini otkrio određeni stupanj identificiranja odnosno identitetskog pozicioniranja kazivača. Ono se ogleda u naracijama u kojima pod pojmom domovine označuju Hrvatsku zbog činjenice da su u njoj živjeli/žive svi članovi njihovih obitelji, do nekoliko generacija unatrag i prema kojoj, zbog navedenog, osjećaju određeni stupanj pripadnosti. Dakle, kao što i Bausinger navodi, da bi se određeno mjesto/prostor nazvalo domovinom potreban je i određeni stupanj identifikacije s istim.

"Ja znam da smo mi tamo negdje Karpatska oblast, područje nekoliko država današnjih i ovaj ... to me ne zanima. Pa, čekaj, samo malo. Hrvati su tu od stoljeća sedmog. Di su prije bili? Gle, moji su tu već stoljećima, ovo je moja domovina. E, to. Daleko od tog, ja bi volio otić tamo da vidim kakav je tamo život ... meni je nepojmljivo, ono su brda, došli su u nizinu, to je meni nepojmljivo i čisto bi volio otić tamo i to vidjet. Čisto da vidim jel tamo živi neki narod koji je sličan meni. Ali, ovo je moja država, moja domovina i ovdje ja pripadam. Kužiš." (B.Đ.)

Kazivači tvrde kako ideju porijekla i domovine u razgovorima o identitetima odvajaju, čime one u njihovim naracijama postaju dva različita koncepta kojima pripisuju različita značenja i vrijednosti. Jednako tako, među tim konceptima razlikuju stupanj u kojem oni oblikuju njihove osobne te grupne identitete. Porijeklo im nije značajno ni za koju odrednicu njihova identiteta, ni u individualnom ni u smislu određenja zajednice, dok je domovina nešto važnija i to iz perspektive korijena koji ih vežu uz državu unutar koje žive, a u kojoj su, kako naglašavaju, odrasli mnogi članovi njihovih obitelji do nekoliko generacija unatrag. Ipak, domovinu (Hrvatsku) percipiraju kao "strani objekt", kao nešto izvanjsko, što nije slučaj, kako zaključujem iz kazivanja, s domom i nostalgijom. Stoga treća hipoteza kojom sam predviđela da su dom i nostalgija mnogo važniji za proces samoidentifikacije kazivača, od koncepta domovine biva potvrđena. Naime, Hrvatska je područje na kojem, moglo bi se reći, nisu

samostalno odabrali živjeti, već je posrijedi bila, kako neki tvrde, "igra slučaja", kako za njih tako i za brojne druge ljude pa i brojne druge narodnosti, stoga ju promatraju kao danu vrijednost njihovu identitetu. Ipak, smatraju kako je takvo poimanje domovine u službi njihovog identitetskog određenja, budući da njeno promišljanje vežu uz osjećaj pripadnosti:

"... tvoja zemlja, imaš onaj osjećaj pripadnosti, razumiješ jezik, ma sve!" (A.Đ)

Jednako tako, razgovarajući o samoidentifikaciji, mnogi kazivači su naglasili kako je za njihov osjećaj, odnosno iskaz identiteta značajno upravo to da su Rusini, pri čemu su istakli Petrovce kao mjesto koje ih iznimno snažno obilježava. Iz kazivanja sam iščitala da je rusinstvo daleko značajniji čimbenik u konstrukciji identiteta, odnosno mnogo osobnija i individualnija kategorija koja se na različite načine i u različitim oblicima artikulira na razini svakodnevice, a ne tek u pojedinim situacijama, kao što je to slučaj s domovinom. Stoga ona čini integralni dio identiteta kazivača.

Istraživanje je pokazalo kako u naracijama kazivača postoje zanimljive značenjske podjele o pojmovima porijekla (napose geografskog i povijesnog, uz koje je povezano pitanje državnosti), domovine i doma. I dok kazivači vežu duboka, iscrpna i emotivno obojana značenja uz koncept doma, koja im predstavljaju važan čimbenik kroz koji se definiraju kao Rusini, naracije vezane uz porijeklo i domovinu, s druge strane, u sebi sadrže mnogo veći odmak prema važnosti tih koncepata u procesu identitetskog pozicioniranja kazivača. Zaključujem kako djelo *Narod niotkuda*, koje govori o rusinskoj povijesti i porijeklu, kazivačima jest važno iz perspektive ukazivanja na posebnost te etničke skupine, s obzirom na to da im je činjenica da ne postoji rusinska država značajna kako bi uspostavili razlikovni odnos prema drugim skupinama ljudi. No, porijeklo i prošlost zajednice ne dovode u direktnu vezu s procesom samoidentifikacije.

10. INDIKATORI I MARKERI

Kako je baza ovog istraživanja bila analiziranje procesa samoidentifikacije petrovačkih Rusina, na ovom bih se mjestu osvrnula i na dvostruku analitičku shemu proučavanja zajednica o kojoj govori Jasna Čapo Žmegač, a koju primjenjujem u radu. Naime, promatrajući objektivne i subjektivne čimbenike identifikacije sa zajednicom, pod kojima autorica podrazumijeva indikatore: "kao što su mreže društvenih odnosa ili kulturne i

povijesne sličnosti" (Čapo Žmegač 1997:71) te markere, odnosno: "osobine koje društveni sudionici prepoznaju i rabe radi razlikovanja – one opisuju granice zajednica subjektivno." (Dufour i Schippers, 1987; Dufour i Schippers, 1993; Bozon i Thiesse, 1986; prema Čapo Žmegač 1997:71).

U ovom sam istraživanju, a u kontekstu promišljanja o indikatorima, pokušala proniknuti u mreže društvenih odnosa petrovačkih Rusina. Smatram da sam, razgovarajući o konceptima doma i nostalgije, ali i o drugim temama o kojima su kazivači željeli nešto reći, saznala više o načinu na koji spomenuta zajednica organizira i manifestira oblike svoje društvenosti, uz naglasak na prostornu dimenziju navedenog, a koja se odnosi na Petrovce u okviru kojih se mreže njihovih društvenih odnosa i iskazuju. Do pobližeg sam upoznavanja tih mreža, smatram, došla na način da sam analizirala subjektivne čimbenike identifikacije sa zajednicom. Naime, slažem se s Čapo koja tvrdi da se: "zajednica očituje u iskazima (diskursu) društvenih sudionika koji je konstruiraju na temelju zajedničkih elemenata koje skupina stanovnika ima ili vjeruje da ima." (Čapo 1997:71). Kako bih istražila zajedničke elemente oko kojih se društvene mreže grade, analizirala sam markere pod kojima sam promatrala specifične elemente naracija o odnosu kazivača prema domu, domovini i nostalgiji koje koriste kako bi se na temelju njih razlikovali od drugih zajednica, odnosno kako bi na njima uspostavili osobitost vlastite zajednice. Pritom sam analizirala značajke njihova bliskog odnosa s domom u kojima sam prepoznala utjecaj koji je progonstvo izvršilo na njega, što promatram najvažnijim čimbenikom koji je utjecao na osobit odnos kazivača s naseljem Petrovci, ali i s njihovim kućama te zajednicom s kojom dijele životni prostor. Jednako tako, analizirala sam i iskaze nostalgije kazivača, opisivane retroaktivno, budući da je period života u progonstvu, u okviru kojeg se nostalgija javljala, onaj faktor na osnovu kojeg kazivači grade vlastitu posebnost. Naime, kazivanja o nostalgiji opisuju odnos sugovornika prema Petrovcima, kao lokalitetu oko kojeg se snažno oblikuje njihova ideja doma, a koji je važan za identificiranje kazivača s prostorom i zajednicom (Rusinima) o čemu govori sljedeće kazivanje:

"Za nas je to (nostalgija) jako pozitivna emocija, jel mi, mi smo strašno ... ako smo u šoping centru (u Australiji) sreli nekog iz Petrovaca ili iz Hrvatske, joj bože, kao da vidiš brata svoga!" (E.N.)

U kontekstu ranije navedenog procesa identifikacije sa zajednicom, istakla bih kako sam pri terenskom istraživanju primijetila jedan od dva njegova tipa i to onaj koji Čapo

Žmegač navodi kao "identifikaciju po odnošenju", a koja "nadilazi granice neposrednoga svakidašnjega zajedničkog življenja ..." (Čapo Žmegač 1997:73).

"Ja se ne mogu sad sjetit dal netko od Rusina nije temperamentan ... recimo pozitivno. Ali isto tako, lako planem na sve. Nešto se naljutim i nema ... svi vole pjesmu, ples pogotovo, naši plesovi su jako (lijepi)..." (A.Đ.)

Naime, kazivanja su često donosila govor u prvom licu množine što je vrlo indikativno za netom navedenu identifikaciju sa zajednicom, tj. identifikaciju po odnošenju. Čak i kada nismo razgovarali isključivo o indikatorima, odnosno markerima, svi su kazivači isticali razne druge čimbenike na osnovi kojih grade koheziju unutar zajednice, kao i na osnovi kojih pronalaze svoje mjesto u njoj. U tim se kazivanjima otkrivala iznimna povezanost između kazivača kao pojedinaca i njihove zajednice koja im, zaključujem iz vrlo detaljnih kazivanja, predstavlja važnu odrednicu identiteta. Često su tako generalizirali mišljenja o Rusinima, povezujući pripadnike manjine kroz razne anegdote, ali i opise tradicija, običaja, tj. raznih kulturnih obrazaca, kao što je slučaj u ranijem, ali i sljedećem kazivanju:

"U obitelji imamo i Hrvata, imali smo tetka Makedonca i sve, ali mislim da su Rusini po mnogočemu jedan narod ... jer, znaš, kad odeš preko u Bačku di žive Rusini, kad vidiš kako smo mi isti, kako isto razmišljamo, kako ... isti topli narod, znači nema veze što su preko Dunava, to je nešto što je u glavi." (A.Đ.)

Identifikacija po odnošenju usko je vezana uz indikatore, odnosno markere koje sam istraživala utoliko što se upravo oko njih gradi identitetski sklop odnosa, tj. kada govore o domu i nostalgiji, u njihovim se naracijama isprepliću i osobni i identitet skupine kojoj pripadaju, budući da čas govore iz vrlo osobne i intimne pozicije, čas iz pozicije Rusina u Petrovcima, dakle sa stanovišta člana, tj. pripadnika etničke skupine. Gotovo su svi kazivači smatrali kako su njihove naracije o domu zapravo svojevrsno opće mjesto u samoj zajednici, odnosno tvrdili su da "svi Rusini" dijele slične, a katkad i istovjetne priče vezane uz dom i nostalgiju koje potvrđuju njihovu "zajedničku sudbinu".

Vratila bih se ovdje nakratko na ranije navedeno pitanje porijekla etničke skupine koje kazivačima ne predstavlja bitnu stavku njihova osobnog identiteta i to upravo zbog vremenske i prostorne udaljenosti, kako navode. Takva udaljenost kazivača u odnosu na porijeklo ukazuje na ne postojanje emocionalne vezanosti uz isto, što svi i potvrđuju. Osim što je ono

daleko te se kazivači ne mogu identitetski poistovjetiti s istim, dodatan je razlog i činjenica da u njihovim promišljanjima porijeklo ne čini konstitutivni dio osjećaja pripadnosti i zajedništva. Umjesto navedenog, osjećaj da pripadaju zajednici Rusina, što naracijama redovito potvrđuju govoreći u prvom licu množine (Mi), temelje najviše na idejama doma i nostalgije uz koje vežu snažne emocije i značenja, dok spram ideje domovine osjećaju određenu distancu:

"Domovinu bi ja možda više geografski ... iako, znači, ovaj, kad odem van Hrvatske, generalno opet doma idem i možda mi domovina onda ima veći značaj, kad sam negdje vani, nego kad sam u domovini. Ali dom mi je ispred definitivno ... i ne dajem ja preveliki značaj (domovini). Ja nekako razmišljam da bi za dom dao život, ali za domovinu ne bi. Evo, tako, možda." (B.Đ)

Naracijama se potvrdila treća hipoteza prema kojoj Rusini iz Petrovaca razlikuju pojam dom i domovina u značenjskom smislu. Svi kazivači razlikuju značenja tih pojmova napose u afektivnom smislu. Domovina je udaljeni "objekt" kojem pripadaju po vanjskim kriterijima na koje utjecaj nemaju/nisu imali te ju vide kao pripisanu karakteristiku njihova identiteta koja se mijenjati ne može:

"Mi smo tu rođeni (u Hrvatskoj)... kako ja sad mogu reć da ja volim Italiju ili tako nešto kad sam ja rođena ovdje." (O.N.)

S druge, pak strane, uz dom vežu snažne emocije, poimaju ga vrlo subjektivno, aktivno ga oblikuju i shvaćaju kao dio njihova bića, a ne nešto strano i izvanjsko:

"Naravno (da postoji razlika). Domovina je drugo. A dom. A dom je... ha, ne znam... vjerojatno je i mentalitet. Ja si ne mogu zamisliti sad živjeti u nekoj zgradi gdje ti susjed ne kaže dobar dan, a tu znaš cijelo selo i pola smo rođaci, pola smo prijatelji..." (S.Đ.)

Osnovna je, dakle, razlika između njihovih naracija o konceptu doma i domovine u stupnju bliskosti i emocionalne povezanosti s istima. Navedeno, u svojoj biti, reflektira proces konstrukcije, tj. oblikovanja identiteta, budući da kazivači navode ulogu i značaj oba navedena koncepta u procesu izgradnje ne samo njihova osobnog, već i identiteta rusinske zajednice čiji odnos prema tim pojmovima, kao i sklop značenja i vrijednosti koje ih okružuju

nastaju, između ostalog, kroz proces intersubjektivnog pregovaranja. Kazivanja o spomenutim konceptima promatrala sam kroz kategorije indikatora i markera o kojima piše Čapo, stoga što sam pretpostavila da se iz naracija o domu i nostalgiji može iščitati proces kojim petrovački Rusini žele uspostaviti vlastitu sociokulturnu posebnost. Zaključila sam kako su kazivači na temelju svojih naracija o domu i nostalgiji, naročito onih promišljenih retroaktivno, u odnosu na period života u progonstvu, gradili priču o sebi kao Rusinima čija je prošlost i sadašnjost drukčija od prošlosti i sadašnjosti drugih etničkih skupina i drugih narodnosti. Te su naracije, stoga, bile u službi samoidentifikacije.

11. KONCEPT DOMA

Sam dom promatrala sam u najširem kontekstu, budući da nisam ponudila niti željela dobiti njegovu konkretnu definiciju, već sam težila zahvatiti njegovu interpretaciju i konceptualizaciju, onakvu kakvom je oblikuju kazivači. Pritom sam pošla od promišljanja da je dom kulturno uvjetovana ideja snažno individualno obilježena koja u određenoj mjeri bježi objektivnom definiranju. Stoga sam dom, kao referentnu točku istraživanja, problematizirala kao zakučastu međuigru njegove materijalne i afektivne dimenzije, koja podrazumijeva ispreplitanje niza značenja i tumačenja koja su mnogoznačna i dinamična, a u kojima dom, među nizom tih značenja, biva i puka građevinska struktura, ali i mit. U prvom redu promatrala sam ga u njegovom nematerijalnom smislu koji, doduše, pretpostavlja ono materijalno, no koji sam analizirala kao simbol, budući da se takvim ispostavio u naracijama kazivača.

Naime, materijalno okruženje koje kazivači označavaju svojim domom neupitno je i u svim je slučajevima ograničeno na isto područje na kojem je istraživanje i provedeno (Petrovci), iako su osobni odnosi prema pojedinačnim fizičkim domovima sasvim različiti (premda u pojedinim pitanjima i vrlo slični). Drugim riječima, afektivni sklop odnosa prema ideji doma kod svakog od kazivača poprimio je drukčiju naraciju. Kako bih približila pojedinačne priče o domu pošla sam od njegova osjećaja, odnosno osjećaja mjesta, pri čemu samo mjesto postaje: "lokacija ispunjena značenjem" (Cresswell, prema Šakaja 2011:116). Upravo značenja koja kazivači upisuju u lokaciju bio je fokus istraživanja koncepta doma. Premda je istraživanje bilo geografski usidreno u smislu njegova pozicioniranja u konkretnoj lokaciji (Petrovci), u isto je vrijeme bilo usredotočeno na konceptualizaciju te iste lokacije (iz perspektive kazivača) čime je ona nadišla strogo geografski moment i ušla u neku drugu

dimenziju. Upravo se ta druga dimenzija odnosi na mjesto kao ranije navedenu lokaciju ispunjenu značenjem.

Vodeći se idejom da: "Mjesto, međutim, sadrži više suštine nego što riječ lokacija sugerira: ono je jedinstven entitet, "posebna cjelina" (Lukerman, 1964, p.70); ima povijest i značenje. Mjesto utjelovljuje iskustva i želje ljudi. Mjesto nije samo činjenica koju je potrebno objasniti u širem okviru prostora, već je također i stvarnost koju treba pojasniti i razumjeti iz perspektive ljudi koji su mu dali značenje." (Tuan 1979:387), pokušala sam istražiti značaj doma kao takvog mjesta. Dom sam u ovom istraživanju problematizirala kao polje manifestiranja individualnih promišljanja, ideja i značenja, odnosno kao sociokulturnu kategoriju koju snažno oblikuju pojedinci. Govorim, stoga, o domu kao prostoru oblikovanom i reproduciranom specifičnim sklopom ideja koje bivaju pod raznim utjecajima i ovise o njima, no koje manifestiraju osobnost, pripadnost, reflektiraju individualnost te zajedništvo. Točnije, govorim o domu kao kulturnoj koncepciji, budući da smatram kako kazivači oblikuju njegova značenja u okviru svog odnosa sa sociokulturnim kontekstom.

Na tragu predočavanja doma kao mjesta ispunjenog značenjem, u radu se osvrćem i na njegov snažan potencijal u (re)produciranju specifičnih identiteta. Pritom mislim na onaj osobni i onaj vezan uz zajednicu, konkretno Rusine u Petrovcima. "Uz osjećaj individualnosti, ili individualnog identiteta, dom služi kao utočište naše povezanosti s ljudima i mjestima koja nam daju naš primarni društveni identitet. To je jedan on jako važnih konteksta unutar kojih i kroz koje smo prepoznatljivi sebi samima i drugima." (Mountcastle i Danon 2001:106). Ovdje valja naglasiti kako naracije kazivača o domu u određenoj mjeri upućuju i na njegov intersubjektivni potencijal. Naime, dom u njihovim naracijama nije samo privatan prostor u kojem se ogleda nečiji individualni život, obrisi nečije povijesti te svakodnevice. Istraživanje je pokazalo da se te naracije dijele u okviru zajednice, odnosno svi kazivači govore o vlastitom domu u sličnom/istom tonu, pri čemu taj dom biva definiran u odnosu na zajednicu, odnosno ljude koji ju sačinjavaju. Svima dom predstavlja iznimno značajnu točku osobnosti, ali i grupne pripadnosti te isto tako svi ističu kako osjećaju da unutar zajednice dijele slične osjećaje prema vlastitom domu što, iščitavam, čini nit njihove međusobne identitetske povezanosti. "Pod zajedničkim iskustvom prostora podrazumijevam doživljaj prostora koji je definiran u odnosu na prisutnost drugih ljudi. Polazišna točka više nije "osoba – prostor", već "osoba – druga osoba – prostor." (Buttimer, 1969; Claval, 1970; Caruso and Palm, 1973; prema Tuan 1979:403). Slažem se s Tuanovim stajalištem primijenjenom i u mojem istraživanju, prema kojem se prostor definira u društvenom kontekstu, odnosno u odnosu prema njegovom individualnom, ali i intersubjektivnom promišljanju. Dakle, dom kao mjesto

u ovom smislu doista postaje lokacija ispunjena značenjem i to onim koje mu pripisuju pojedinci i ostali članovi zajednice (rusinske), a koje reflektira njihove identitete. Iz takvih se naracija može iščitati podudarnost stavova, mišljenja i značenja koja su izrečena iz individualne, odnosno grupne perspektive (iz pozicije pripadnike rusinske etničke skupine), pri čemu se primjećuje njihov međusobni utjecaj, u smislu da su naracije o domu i njegovu značaju dio društvenog sjećanja petrovačkih Rusina.

"Prije mi nije bilo toliko važno (povezanost doma, odnosno Petrovaca s pripadnošću zajednici) ... važno mi je bilo da smo svi (obitelj) skupa i da ... jer nikad nisi znao kad će rat završit ... ali kad provedeš određeno vrijeme u Zagrebu, prilagodio si se, radiš, djeca krenu u školu, sve ti je to ... ali ne osjećaš onu pripadnost ... ja kad sam se vratila u Petrovce, osjećala sam se doma i među svojim. Jer ja sam tu A. Đ. i znaju ko sam ja i ja sve znam ..." (A.Đ.)

Doista: "Stvaranje doma je sve bliskije povezano s kreiranjem identiteta." (Löfgren, prema Kannike 2009:57). Naime, dom kao fizički prostor postaje prostor formiranja nečijeg identiteta upisivanjem ideja, emocija, sjećanja itd. u nj. Smatram kako kazivači vide svoj dom kao jedan od najznačajnijih čimbenika oko kojeg se identificiraju u vrlo osobnom smislu, pri čemu im dom predstavlja puno više od mjesta življenja, odnosno postaje utočište, prostor sigurnosti, oaza mira i zadovoljstva. Tako promatran, a što je itekako vidljivo i čitljivo iz dobivenih naracija, poput sljedeće, dom čini neizostavni dio promišljanja njih samih kao pojedinaca za čiji je integritet i identitet njegov značaj i više nego bitan i neizostavan:

"Ali, mislim da je moje mjesto bilo tu. Ja sam se vratila (nakon rata) kući svojoj. Kući. Ne može mi netko otet ... kuću. Mogli su je srušit. Nema veze, napraviti ćemo drugu, ali to je moja kuća! Mislim da većina smatra taj svoj dom, to svoje selo, da je to naš dom. I rijetko ko ode. Samo oni koji nemaju egzistenciju i nemaju od čega živjet. A ako ih to prisili onda odu ne tu, nego u Australiju ... čuj, zbog egzistencije, ne zbog ... jer, sad idem čisto jer mi se negdje ide. Mislim da su oni u tome postojani. Da je to dom." (S.Đ.)

U pozadini takve identitetske izgradnje leži istančana emocionalnost koju sam pokušala zahvatiti putem naracija kazivača te opažanjem i bilježenjem ne samo njihove verbalne, već i neverbalne komunikacije. "Emocionalni odgovori na mjesta i uspomene na iskustva su međusobno povezani, visoko individualni i vrlo kompleksni te čak graniče s duhovnim." (McClinchey 2012:3). Pri tom podrazumijevam osjećaje koji svatko od nas ima

prema određenom mjestu, tj. prostoru, a na temelju kojih uspostavljamo odnos s navedenim. Upisivanje emocija, značenja, vrijednosti u materijalno okruženje nečijeg životnog prostora stvara ideju doma koja potom objedinjuje socijalno, etnokulturno, povijesno, političko, ali i vrlo osobno iskustvo od kojeg se pojedini prostor/mjesto sastoji. Sve navedeno oblikuje osjećaj pripadnosti koji leži u osnovi ideje doma. "Osjećaj pripadanja je ultimativni dar koji mjesto može podariti." (Andres, prema McClinchey 2012:6). Proces kojim određeni prostor, dakle, postaje nečiji dom u svojem društvenom i kulturnom smislu proces je identitetskog oblikovanja u kojem se materijalno i nematerijalno sastaju čineći jezgru nečije pripadnosti, odnosno nečijeg bivanja.

"Ne osuđujem ja ako netko napusti selo (Petrovce), svako po svojoj savjesti, ali ja ne bi voljela da se moja djeca ... ja poštujem što je moje mlađe dijete Franjevka i sve, ali baš ne bi voljela da kaže da nije Rusinka. Ja znam da ako se ne uda za Rusina ... znaš, drukčija su ona vremena bila, mi smo se ženili među sobom tu, ali čuj, sada je ipak malo drukčije." (A.Đ.)

Upućujući na proces kazivačevih konstrukcija doma, ovdje naglašavam da sugovornicima dom predstavlja i nešto konkretno prostorno, ali i kulturno definirano čime potvrđujem prvu hipotezu prema kojoj kazivači ideju o vlastitom domu povezuju izravno s mjestom Petrovci u kojem, kao i većina pripadnika te manjine, žive.

"Mislim, ovak kak ti sad govorim ispada geografski, mislim Petrovci jesu tu... ali, pa naravno da me emocije vuku. To se najbolje vidi ... sad, šta je bilo nedavno, neka fešta je bila. Dakle, mi ti tak tu Petrovačko zvono imamo, to je nekad bilo dosta jako i poznato, dolazili bi Rusini iz Slovačke ... sva rusinska kulturna društva, i iako se sad to dosta srozalo, spontano smo se tako našli u kafiću i bio je taj jedan moj mali bratić i on je... po mami je Rusin, i ajde kažem ja dođi s nama tu i druži se ... i ja ti tu imam dva frenda iz sela i kad sam s njima mi ti isključivo rusinski pričamo, spontano tako ... od kad se znamo mi tako pričamo i ja sad malom reko: "razumiješ?", "razumijem" ... i sad, spontano je počelo, nestalo je struje, nema jukeboxa i počeli smo pjevati rusinske pjesme, e to je onak ... Meni baš to super bude. To mi bude onako ... osjećam se ispunjen." (B.Đ.)

Drugim riječima, na pitanja o domu kazivači su uglavnom odgovarali upućujući na Petrovce kao jedini prostor na kojem se osjećaju kao doma. "Prostor što je označen kao

mjesto osjećajnosti i pripadanja ne obuhvaća cijeli lokalitet naseljavanja već je ograničen na prostor vlastite kuće." (Čapo 2011:345). Naime, u ovom sam radu pošla od autoričine teze prema kojoj je mjesto pripadanja ograničeno na prostor vlastite kuće, što doprinosi mom ranije istaknutom razmatranju kako širi teritorij koji, primjerice, obuhvaća domovina, kod kazivača često nije blisko povezan s emocijama i osjećajem pripadnosti kao što je to slučaj kod daleko osobnije ideje doma. Kazivači su navedeno potvrđivali time što su na pitanja o domu vrlo rijetko govorili u okviru tog pojma (dom), već su naglašavali i ciljano usmjeravali moju pozornost na termin kuća u okviru kojeg su izražavali svoje emocije, značenja i sl. koja vežu uz taj koncept. Iz navedenog zaključujem, kako u njihovim promišljanjima kuća nosi vrlo osobni i identitetski značajan karakter. Opisujući što im predstavlja, ona poprima važnu ulogu u opisivanju njih samih, dakle predstavlja se kao neizostavni dio njihovih identiteta pri čemu joj se daje važnost koja nadilazi njenu strogo prostornu i geografsku dimenziju. U naracijama kazivača ona postaje nešto metafizičko, što dodatno biva naglašeno razgovorom o Domovinskom ratu koji je usječen u sjećanja kazivača, stoga što u tom razdoblju, između ostalog, ostaju bez svojih domova, a što pamte s velikom tugom koja se manifestira čak i u trenucima naših razgovora, odnosno u kontekstu njihovih prisjećanja na prošla vremena. Naime, u trenucima se rata, o čemu pišem nešto kasnije, više nego u bilo kojem drugom kontekstu naglašava simbolički potencijal doma/kuće jer naprasno uništeni domovi za kazivače predstavljaju gubitak sigurnosti, stabilnosti, pripadnosti pa i uporišta njihovih osobnih identiteta. Osim toga, kuća je u njihovim naracijama blisko povezana i s iskazivanjem grupnog identiteta (onog rusinskog) što iščitavam iz činjenice da kazivači dijele slične ideje i značenja o domu. Drugim riječima, svoj životni prostor definiraju u međusobnom odnosu, ali i u odnosu na materijalno okružje pri čemu se isprepliću međudjelovanja samih Rusina, kao članova zajednice koja na tom području obitava te njihove neposredne okoline.

"Iako je bio i dom tamo u Zagrebu dok smo bili u progonstvu, ali kažem ti, to je bilo ono između dok se ne vratim u svoj pravi dom. Kući. Jer dom možeš napraviti bilo gdje gdje ste vi kao obitelj, ali kući ..." (A.Đ.)

Ova naracija potvrđuje kako je dom neodvojivo vezan uz konkretno mjesto, odnosno prostor, ali mnogo više uz pripadnost zajednici, odnosno ljudima s kojima se taj životni prostor dijeli. Dom je u naracijama kazivača jedinstven i neponovljiv te ima svoj duboki značaj i važnost za pojedinca koji ga smatra iznimno bitnim za osjećaj vlastitog postojanja. Dakle, dom, tj. kuća u ovim naracijama poprima izniman značaj utoliko što kazivačima

postaje mjesto oblikovanja i izražavanja osobnog, ali i identiteta zajednice. "Dom se tako nadaje ne nužno kao fizičko mjesto (kuća, naselje, regija, itd.) nego kao "stanje bivanja" (Hammond 2004:41) ili ... "ondje gdje se čovjek najbolje poznaje (osjeća)" (Rapport i Dawson 1998:9)." (Čapo 2011:349). Pojam kuće u određenom smislu ovdje predstavlja i privatni i kolektivan dom, odnosno zahvaća: "Dvije temeljne kategorije oko kojih se grupiraju značenja tog pojma ..." (Bagarić 2011:355). S jedne strane ona ukazuje na vrlo prisne i intimne odnose objedinjene u ideji vlastite kuće u kojoj boravi obitelj, dok se s druge strane njeno značenje: "grupira oko javnih sfera kojima je svojstven politički obojen odnos pripadanja, pa se domene primjene pojma "dom", počevši od pojedinca, šire u koncentričnim krugovima, tako da mogu označavati naselje, grad, regiju, naciju, državu ..." (Bagarić 2011:355). Kuća tako postaje mikrosvijet u kojem se isprepliću odnosi samopotvrđivanja i pripadnosti, odnosi između pojedinca i okoline, tj. zajednice te neprekidno identitetsko upisivanje. Ona postaje osnova osobnog, ali društvenog pozicioniranja, spram okoline u okviru koje opstoji (pripadnost). Odnosno: "Tamo gdje fizički prostor jest važan ne tretira se pak kao puki kontejner kulture, nego kroz procese kojima postaje kulturnoznačenjsko *mjesto*." (Gulin Zrnić 2011:70). Kuća se iz fizičkog preoblikuje u simboličko mjesto pri čemu je iznimno važan emocionalni moment koji obavlja individualni, ali i društveni odnos prema prostoru, tj. mjestu čime ono postaje: "mjesto osjećajnosti i pripadanja ..." (Čapo 2011:345).

Izneseni teorijski koncepti o domu ovom su radu bliski zbog zajedničke točke promatranja koja se odnosi na promišljanje doma kao društvenog i kulturnog prostora koji takvim promatranjem analizirajući odnos između kazivača i njihovog sociokulturnog okruženja koji dom čini upravo takvim prostorom. Naime, analizi koncepta doma, a kasnije i nostalgije, prišla sam analizirajući značenja koja kazivači upisuju u njih, pritom promatrajući odnos tih kazivanja s procesom samoidentifikacije, odnosno s artikuliranjem pripadnosti rusinskoj zajednici. Zaključujem kako se dom u naracijama kazivača ističe kao značenjem ispunjena lokacija čije se značenje oblikuje u odnosu na sociokulturni kontekst koji okružuje živote samih kazivača. Za taj su kontekst važni brojni akteri, od obitelji, susjeda preko rusinskih običaja, tradicija, jezika vjeroispovijesti itd., a svi zajedno utječu na značenja koja kazivači pripisuju domu, kao i na proces kojim oni stvaraju svoj identitet ne samo iz osobne perspektive, već i kao članovi određene zajednice, određenog društva, onog rusinskog. Dobivena kazivanja ovo potvrđuju:

"Ja sam udana za Ukrajinca, ali ja po svom ne dam. Ja sad za običaje, za Božić, sad šta ja znam ... ja s frendicama pričam po rusinski.. tako da, ja se tog odreć neću. Ja sam rekla,

danas – sutra kad budem imala djece ja ću ih prvo učiti rusinski, a on ako će htjeti da njegovo dijete nauči ukrajinski, neg ga nauči ... Pa, naravno, ne želim da moj jezik izumre. Znači, ti naši običaji ... zašto, zašto bi se ugasilo to? Mislim, zašto? I voljela bi to prenijeti dalje ... Imam brata, dobro njemu je žena iz Zagreba, ali sad su u Vukovaru ... dobro, isto njegova djeca sad su ... najstarija ima sad jedanaest godina, a druga imaju osam i četiri i znaju svi Rusinski! Znači, iako je ona Hrvatica. Mislim, nema to veze. Ono, ne želiš se odreći, ne želiš se ... imaš te neke svoje običaje i ne želiš... mislim, zašto bi ih se odreko?" (O.N.)

Držim da kazivači svojim naracijama oblikuju i prenose priču o identitetu petrovačkih Rusina za čije su definiranje ključna točka specifična poimanja doma koja dijele svi sugovornici s kojima sam razgovarala, a o čemu više govori iduće kazivanje:

"Pa je, pa sigurno, sve to veže, mislim, jedno drugo ... pa da odem i u Englesku, ja bi opet bila Rusinka iz Petrovaca i meni to ne može niko oduzet, jel tako? Mislim ... ne može ti to niko oduzet. Šta ja znam, mislim, nekome bi to možda bilo svejedno, ha svejedno mi je jesam li Rusin ili sam Hrvat, ali, mislim, ako si to, onda si to." (O.N.)

Tako se, zaključujem, naracije o domu mogu promatrati i u okviru društvenog sjećanja Rusina. Mišljenja sam da duboka značenja i emocije koje kazivači vežu uz ideju doma govore ne samo o njima i njihovom odnosu s istim, već i o odnosu koji su uspostavili i održavaju sa zajednicom uz koju vežu snažan osjećaj pripadnosti. U tom smislu naracije promatram u službi procesa samoidentifikacije.

12. ŠTO RAT ČINI OSJEĆAJU DOMA

Razgovori s kazivačima otkrili su kako su na njihov osjećaj doma i značenja koja u njega upisuju, prvenstveno utjecale traumatične povijesne epizode, konkretno Domovinski rat, koje su, uz ostale, zadesile i petrovačke Rusine.

Naime, kazivači su tijekom rata bili prognani iz svojih domova, odnosno bili su prisiljeni napustiti mjesto stanovanja te nastaviti živjeti u drugom prostoru/mjestu, kao i u drukčijem sociokulturnom kontekstu. Moji su sugovornici godine progonstva proveli pretežito u Zagrebu, a poneki u Beču te Rusiji što jasno pokazuje kako ih je rat izmjestio u prostornom, ali i vremenskom smislu, što citirane autorice na primjeru svog istraživanja opisuju na sljedeći

način: "Ako su budućnosti zasnovane na prošlostima, stoga i na određenoj predvidljivosti načina na koji bi se budućnost trebala odvijati, onda u slučaju rata, u direktnom razdoblju nakon, ne može biti nikakve zamislive budućnosti." (Mountcastle i Danon 2001:116). Domovinski je rat fizički, odnosno prostorno izmjestio kazivače na strane lokacije, lokacije u kojima su oni bili i osjećali se kao gosti što na metaforički način opisuje iduće kazivanje:

"Ne možeš ti napraviti kirbaj u Zagrebu, jer kirbaj je samo tu. Ne možeš ti napraviti kirbaj u Zagrebu, jer kirbaj je samo tu." (B.Đ.)

Rat je kazivače izmjestio u mjesto/prostor s kojim, za razliku od mjesta kojeg su označivali domom, uglavnom nisu uspostavili nikakav osobit odnos, najmanje onaj emocionalni i s kojim se mnogi svjesno nisu željeli zbližiti tokom svih godina proživljenih u progonstvu zato što su smatrali da je ta situacija tek privremena, ali i zato što su, kako navode, oni svoj dom imali, bez obzira na to što nisu znali, niti su mogli znati kakve će biti budućnosti, odnosno sudbine tih domova.

"Mi smo bili jako lijepo primljeni (u progonstvu). Ja kad sam tamo došla kod M., ja se nisam sramila, ja sam pričala šta sam ja ostavila (u Petrovcima). Sad, možda je neko to vjerovao, možda niko ... jer onda su svi mislili da se mi pravimo važni, jer smo mi ostavili pune kuće i sve. Ja mislim da oni nama nisu vjerovali. Jer, tamo gdje smo mi otišli, u onu sobicu i kuhinjicu, tamo je bila sirotinja. Pa smo išli tamo u Slovački dom, čisto da se čuje ima šta novog, nema novog. Mi smo išli u Crkvu svake nedjelje ... da budemo sa svojim. Da čuješ nešto. Jer primili su nas dobro, ali nije to tvoj dom." (B.Đ.)

Naracije kazivača o neizvjesnosti po pitanju trajanja rata, kao i neizvjesnosti po pitanju spomenutih sudbina, uzetih u najširem značenjskom smislu (sudbine državnih granica, domova, naselja, ljudi ...), potvrđuju kako je postojanost vremena i prostora u periodu progonstva, a o kakvoj govore Mountcastle i Danon, doista bila promijenjena. Kazivači su navedeno pokušali približiti naracijama navodeći različite epizode iz života za koje su smatrali da blisko ukazuju na isto:

"Onda smo došli u Zagreb, pa je pokojni B. rekao: "Djeco moja, prošli rat je bio četiri, a ovaj će duplo trajat!"; A ja se sjećam, to je bilo na Sisvete devedeset i prve, ja sam mislila: "Bože moj pa ovaj nema dobru pamet, zašto bi to trajalo ... pa kog će ubijati osam godina?"

A, bogme je čovjek bio donekle u pravu. I tad dođeš u napast da se pitaš hoćeš li se ikad vratit. A imaš zemlje i sve ..." (A.Đ.)

"Znate šta, ja ću vam reć kako je bilo. Mi smo u Australiji bili na neki način kao ovako pušteni od nekud dolje i tu ste sad, tu morate bit. Ali mi smo bili svjesni da nemamo nigdje ništa. Jer, mi nismo znali dal ćemo se vratit. I uvijek smo mislili o povratku. Uvijek. Jel je najbitniji nam bio naš dom." (P.N.)

Vremensku, a naročito prostornu izmještenost, koje nastaju uslijed Domovinskog rata, navodim utoliko što one, prema naracijama kazivača, utječu na njihovu percepciju doma. Prije svega, progonstvo/izbjeglištvo podrazumijevalo je prisilno napuštanje domova, istih onih koje su njihovi vlasnici, a moji kazivači, godinama oblikovali i u koje su upisali velik dio svog identiteta. "U miru, dom je mjesto naše individualnost, prostor svakodnevnog, mjesto intimnosti, simbol sigurnosti." (Povrzanović, prema Mountcastle i Danon 2001:106). Kao što su autorice prepoznale, a kazivači potvrdili, u mirnodopskim je vremenima dom simbol sigurnosti, zona privatnosti, mjesto naglašene subjektivnosti i emocionalnosti i, recimo to tako, produžetak nečije osobnosti. U ratnim vremenima, s druge strane, ove se karakteristike naglo ruše i nerijetko nestaju, uglavnom na dulji vremenski period, odnosno sve do njihovog ponovnog poslijeratnog uspostavljanja do kojeg može i ne mora doći. U slučaju mojih kazivača do potonjeg je uvijek dolazilo zbog njihove naročite prisnosti s domom i potrebe da se nakon rata vrati "stari" tok i način života, tj. da se ponovno uspostavi stabilnost, odnosno nečiji integritet i identitet koji, kao i sam dom, u ratu biva, kako Mountcastle i Danon tvrde, kompromitiran. "'Dom", nekada simbol svega što je sigurno, stabilno i osigurano u svakodnevnom životu, je izgubio tu kakvoću. Dom je izgubio svoje uporište u stvarnosti shvaćenoj zdravo za gotovo; on je kompromitiran. Vidimo da nije fiksna, jedinstvena entitet, već onaj koji je u toku i koji sadrži niz povezanih značajki: kuću i namještaj, mjesto, obitelj, prijatelje, susjede, kolege, zajednicu, sigurnost, društvenost, druželjubivost itd." (Mountcastle i Danon 2001:116).

Kazivačica opisuje vlastitu životnu epizodu u kojoj se netom navedeno iskazuje u svom punom obimu, naročito kroz naraciju o majčinoj potrebi da zadnje dane života provede na jedinom mjestu koje je smatrala svojim domom, onom u Petrovcima:

"Ispočetka sam ja mislila: ha, nikad se mi nećemo vratit jer je to bilo tako teško razdoblje ... ali onda kad se to počelo nekako mijenjat na bolje ... a onda, svako bi išo kući.

Iako je bilo jako ružno i gadno, sve razrušeno i uništeno, ali ... Ja mislim da je to takav osjećaj. Mislim, mi smo došli 23.6., moja mama je ostala još kod sestre, ja sam joj rekla: pa ne možeš ići kući dok ja ne pospremim nešto, pa nemamo gdi spavat. Nemamo ništa ... kad drugog, V. ju je morao dovest, jer njen S. je otišao nazad, a ko će nju dopremit. I drugog su je dovezli, a sedamnaestog je mama umrla jer je htjela na svom kauču da umre." (B.Đ.)

Istaknula sam, također, kako se kazivači u progonstvu nisu trudili stvoriti osjećaj pripadnosti novom mjestu, novoj lokaciji, društvu, kulturi i zajednici prvenstveno zato što su na taj period i život u novom, izmještenom vremensko – prostornom kontekstu gledali kao na privremenu situaciju koja će biti početna točka vraćanja u *svoj* dom, a što je želja i misao vodilja koja je obilježavala živote svih mojih kazivača tijekom perioda progonstva.

"Jer, mi sebi zapravo tamo dom nismo stvorili. Pa, nismo mogli, razumiješ? Petrovci su bili moj dom." (S.Đ.)

Brojna kazivanja, poput ovog, govore o životu u progonstvu kao o životu na mjestu koje je "između", pod čime kazivači smatraju prijelazni prostor koji služi kao točka dolaska i odlaska: dolazak u progonstvo i što brži odlazak iz njega te povratak mjestu kojeg smatraju svojim domom. Dakle, dok u mirnodopskim uvjetima njihov dom nema rok trajanja, za život u progonstvu (Zagreb, Beč, Rusija, Australija) uspostavlja se vrlo jasan vremenski okvir: nastaje *ad hoc* zbog vanjskih okolnosti (rata) i teži ga se što prije napustiti jer to označava povratak, za kazivače jedinom mogućem, domu.

"Bilo gdje da sam bila smještena meni to nije bio dom nego ... (sam čekala) povratak u svoj dom. A prvi puta kada smo bili na groblju, kad smo obišli, e, onda sam rekla: "Bila sam doma." Doma. I u svom gradu." (S.Đ.)

U situacijama kada je dom ugrožen ili direktno izgubljen, kod pojedinca dolazi do intenzivnijeg promišljanja o njegovu značaju i emocionalnoj vrijednosti. "A ipak je moguće biti potpuno svjestan vlastite povezanosti uz mjesto jedino kada smo ga napustili i možemo ga *vidjeti* kao cjelinu s udaljenosti." (Tuan 1979:411). U skladu s Tuanovim stajalištem o napuštanju doma, problematiziram progonstvo/izbjeglištvo kao onaj moment u kojem se dom doista učvršćuje u izričito emocionalnom smislu i "postavlja" kao mjesto sa svim pripadajućim značenjima, no koji tada prvenstveno stoji ne kao fizički/materijalni prostor, već

kao ranije navedeno mjesto sjećanja, odnosno mjesto čežnje. Kazivači navedeno nesvjesno potvrđuju evocirajući uspomene na svoje emocije tijekom života u progonstvu.

"Sjetiš se šume, sjetiš se Prvog maja, sjetiš se bilo čega i onda samo plačeš. Da popijem kavu tamo na mojoj terasi. Ne možeš to zaboravit. Ti moraš radit i djecu odgajat, imaš obveze i moraš ih izvršavat, ali ne možeš zaboravit. Ne možeš. Uvijek. Iako si okružen s rođacima, jer svi smo mi tamo bili ... ako uzmeš, ja sam tamo bila u stanu i mi smo se često vidali, možda češće nego ovdje, ali opet tamo nekako ... nisi doma. Vidjeli smo se, ali nije to to." (A.Đ).

Sa stanovišta naracija kazivača o životu u progonstvu, dom promatram kao svojevrsno mjesto sjećanja. Pritom ostajem dosljedna Norinom pojmovlju, koji mjesto sjećanja opisuje na sljedeći način: "Mjesto sjećanja je bilo koja značenjska pojavnost, materijalna ili nematerijalna po prirodi, koja je ljudskom voljom ili učinkom vremena postala simboličkom sastavnicom nasljeđa koju zajednica koristi pri svojoj identifikaciji, odnosno element društvenog sjećanja u nekoj zajednici." (Nora 1996:XVII). Nora detaljnije pojašnjava kako, na taj način konceptualizirano, mjesto sjećanja: "Stvara ... uspostavlja, određuje, konstruira, dekretom proglašava, umjetno i namjerno održava zajednica iz temelja ponesena promjenom i obnavljanjem ... (mjesto pamćenja) su uporišne točke koje ne bi bilo potrebno podizati da ono što brane nije ugroženo ... A da ih historija nije napala s ciljem da ih iskrivi, preobrazi, oblikuje i pretvori u kamen, ne bi niti postali mjesta pamćenja." (Nora 2006:29). Navedeno se najočitije ogleda upravo u naracijama o periodu progonstva tijekom kojeg se oko promišljanja o napadnutim i uništenim domova oblikuju zgarišta zajedničkog identiteta (rusinskog). Na njima kazivači upisuju nova značenja u koncept doma, oblikujući ga kao mjesto sjećanja. Naracijama kazivači ovo potvrđuju kada govore o domu kao o mjestu unutar kojeg se iskazuje i potvrđuje njihov identitet:

"Prvi puta kada sam bila tu (nakon kraja rata) još je UNPROFOR bio tu i onda nas je N. ujak dočekao u Vinkovcima sa jednim koji je tako razvozio, jel, jer mi nismo mogli sa svojim autom. I bili smo se provozali kroz Vukovar, došli smo tu, malo pogledali, i onda smo bili kod njih jer su u našoj kući bili nekakvi, jel, naseljeni ... ovaj, e, onda kad sam se vratila u Rusiju onda sam rekla: "e, bila sam kod kuće!" I ponijela sam slike, sve je to bilo razrušeno, ruže su narasle do balkona ... ma, ono, znaš ... reko, e, tu sam živjela ... to je bio moj dom." (S.Đ.)

Jednako tako, dom u vrijeme života u progonstvu postaje mjesto sjećanja i zato što kod kazivača tada postoji, kako tvrdi Nora, jedan od temeljnih zahtjeva da određeni artefakt takvim postane, a to je volja za sjećanjem. Svi su kazivači, zbog čitavog značenjskog sklopa i simbolike koju vežu uz dom, a koja uslijed rata biva ugrožena, imali potrebu govoriti o izgubljenom domu kao o takvom mjestu. "Ta su mjesta, zapravo, u isti mah materijalna, simbolična i funkcionalna, a razlikuju se jedino u stupnjevima ova tri značenja ... Naime, iako je točno da je temeljna svrha postojanja nekog mjesta pamćenja zaustavljanje vremena, blokiranje napretka zaborava, fiksiranje stanja stvari ... jasno je, i to je ono što ih čini tako uzbudljivim, da mjesta pamćenja žive samo od svoje sposobnosti preobražaja, u neprekidnom obnavljanju značenja i nepredvidljivom bujanju grana." (Nora 2006:37).

Rezultati istraživanja upućuju me na zaključak da se Rusini kao zajednica u trenucima prisilnog narušavanja njihove kohezije, tj. zajedništva usredotočuju na dom kao na materijalno – simboličnu točku oko koje temelje svoja sjećanja na prošla vremena i oko koje žele uspostaviti ponovnu, ratom narušenu, stabilnost, kao i svoj identitet onakvim kakav je bio prije rata. Stoga se dom može razumjeti kao zajednička točka društvenog sjećanja Rusina, budući da ideje o istom stoje u središtu diskursa o njihovim sociokulturnim životima u dijakronijskom presjeku.

Jednako tako, doslovan gubitak doma čini nezanemariv dio priče ne samo o ratnom, već i poslijeratnom stavu prema istome. On označava svojevrsan gubitak identiteta, budući da su ti prostori bitna točka samoodređenja kazivača. "Gubitak, dakle, određenih označitelja doma – nečije kuće, dvorišta, zajednice – prostornih i strukturalnih dimenzija doma, posebice zbog prisilnih istjerivanja, označuje pukotinu u identitetu, i osobnom i društvenom – gubitak osnovnih sigurnosti." (Mountcastle i Danon 2001:106). Svi sugovornici potvrđuju kako je dom jedna od, ako ne i najvažnija, odrednica njihovih osobnih identiteta te njihovog rusinskog identiteta, s obzirom na to da tvrde kako dom shvaćaju i kao prostor *u* kojem i *na* kojem žive, a koji nosi brojna značenja koja su mu oni pripisali tijekom godina svog života u vlastitim kućama, ali i u Petrovcima. Naime, životne epizode koje kazivači samoinicijativno odabiru kako bi dočarali ratni kontekst i tadašnje emocije spram domu, ilustriraju živa sjećanja koja su ne samo oblikovala njihov osjećaj doma u vrijeme rata, već koja su važna i za njihov današnji odnos prema domu. Ovdje ću naglasiti i poslijeratni povratak kući kao jedno od najvažnijih mjesta u cjelokupnom promišljanju koncepta doma kod petrovačkih Rusina. Razlog tomu je što iz fizičke, ali i simbolične perspektive dolazi do ponovnog uspostavljanja doma u onom kontekstu kakvog je nekada (prije rata) obuhvaćao. Vraćanje u mjesto u kojem su do rata

živjeli, vraćanje među "svoje ljude", u poznatu društvenu i kulturnu sredinu, u svoje kuće, odnosno na mjesta na kojima su nekada stajale njihove kuće, kod kazivača izaziva navalu pozitivnih emocija što se u razgovorima itekako vidjelo, ne samo u verbalnom, već i neverbalnom smislu. Povratak kući je za njih označio ponovno sjedinjenje sa sobom i sa svima i svim poznatim i dragim što je učinilo njihov identitet potpunim.

"Još se djeca nisu bila vratila, ali prvi Uskrs ... imamo velečasnog i svetit ćemo i sveti košarice nas možda desetero jer ostali su držali drugi Uskrs, ali ja sam bila tako ponosna! Ne ponosna, ne mogu ti reći, kao da je cijeli svijet moj, a još ni kuću nemaš! Nije bilo straha, ničeg se nisi bojao, a mislim svakakvih je spodoba bilo još onda, ali onaj ponos ... na podu smo spavali, nema grijanja nema ničega, ali nema veze, kod kuće si! To je kuća! I dom." (A.Đ.)

Povratak kući i sva značenja koja mu kazivači pripisuju svjedoče o značaju i odnosu koji oni imaju prema svojim domovima, ali i prema mjestu u kojem žive, Petrovcima. Njihove naracije o poslijeratnom povratku kući, izrečene na vrlo detaljan i emocionalan način, služe kao simbolična točka kazivačevih promišljanja o domu i nostalgiji, stoga što se u tim predodžbama isprepliću njihovi individualni te zajednički odnosi spram osjećaja rusinstva, odnosa prema porijeklu, mjestu življenja i vlastitom identitetu i to onakvom kakvim ga predstavljaju, kao što i te predodžbe ukazuju na društveno sjećanje koje dijeli zajednica, a na osnovi kojeg se identitetski određuje.

13. KONCEPT NOSTALGIJE

Definicije nostalgije sežu još iz sedamnaestog stoljeća, ali u to doba je medicinsko znanje predstavljalo jedinu sferu koja je znanstveno progovarala o tom fenomenu. Dakako, u strogo medicinskom smislu. Naime, 1688. godina uzima se kao početak institucionalnog bavljenja nostalgijom, konkretno u zdravstvu, kada švicarski liječnik Johannes Hofer predlaže taj pojam kako bi označio vrstu psihičkog stanja koje ukazuje na nečije tužno raspoloženje uslijed želje za povratkom domovini. Drugim riječima, nostalgija je u to doba definirana kao bolest/poremećaj u čiju su definiciju ulazili mnogi: "različiti raseljeni ljudi sedamnaestog stoljeća, studenti željni slobode iz Republike Bern koji su studirali u Baselu, kućni pomoćnici i sluge koji su radili u Francuskoj i Njemačkoj te švicarski vojnici koji su se borili u

inozemstvu" (Boym 2001:3), uglavnom zbog svog života van granica matične domovine. Jedna od glavnih karakteristika osobe koja je oboljela od nostalgije bilo je, osim života izvan domovine, njezino nesuglasje sa sadašnjošću u smislu da su te osobe bile toliko usredotočene na prošlost da je tijek prezenta bježao njihovoj spoznaji. I dok je tadašnja definicija nostalgije uključivala i halucinacije, vizije duhova i sl., što nostalgija modernog doba ne čini, potonja baš kao i prvotna definicija temelji se na vremenskoj i prostornoj dimenziji nostalgije, iako u nešto drukčijem smislu. Naime, moderne su definicije različite i raznovrsne, no mnoge uključuju specifičan prostorno – vremenski okvir, odnosno njegovu konstrukciju. Primjerice, "Na prvi pogled, nostalgija je čežnja za mjestom, no zapravo je žudnja za drukčijim vremenom – vremenom našeg djetinjstva, sporijim ritmovima naših snova." (Boym 2001:XV). Ili, "Nostalgija uključuje specifičnu konstrukciju prošlosti sa specifičnom konstrukcijom sadašnjosti i to tako da je prošlost povezana s ljepotom, užitkom, srećom, jednostavnošću, dok se sadašnjost promatra kao više pusta, neispunjujuća i teška." (Davis 1973; Caton i Santos 2007, prema McClinchey 2012:7).

I dok razloge značenjskog prijelaza nostalgije, od konteksta razmjerno usko definiranog, no problematičnog fizičkog i psihičkog stanja, do današnje konceptualizacije kao emocije koju gotovo svi dijelimo i individualno iskazujemo, ovdje nisam problematizirala, usmjerila sam se na njen sociokulturni segment i to putem analize naracija kazivača o tom konceptu. Drugim riječima, usredotočila sam se na individualna sjećanja kazivača pri čemu sam problematizirala društvenu i kulturnu uvjetovanost iskazivanja nostalgije, odnosno čiji sam iskaz promatrala kao uzrokovan više objektivnim čimbenicima, nego subjektivnim emocionalnim nabojem. I dok sam ju analizirala kao društveno – kulturni konstrukt koji, između ostalog, ovisi i o izvanjskim, sociokulturnim kretanjima, sveopćim stanjima društva i sl., ipak sam pošla od njenog individualnog izražavanja, budući da ono ukazuje na način razmišljanja kazivača o nizu događaja, ali i odnosa, stavova, značenja i sl., koja naposljetku oblikuju njihov identitet.

Počinjem, pritom, s najopširnijom definicijom nostalgije, koja etimološki dolazi iz grčkog jezika. "Nostalgija (od nostos – vratiti se doma, i algia – čežnja) je čežnja za domom koji više ne postoji ili nikada nije postojao. Nostalgija je osjećaj gubitka i premještanja, ali je također i romansa s nečijom vlastitom maštarijom." (Boym 2001:XIII). Iako bi se moglo govoriti o njezinim različitim tipovima i manifestacijama, u ovom ću se radu zadržati upravo na nostalgiji za domom koja nastaje uslijed gubitka istog, odnosno na nostalgiji za određenim vremenskim periodom, konkretno prošlim vremenom kojeg kazivači zazivaju tijekom življenja u progonstvu. Cilj mi je ukazati da iskazivanje nostalgije predstavlja svojevrsan

vektor društvenog sjećanja Rusina. Smatram kako nostalgija iskazana na način na koji to čine kazivači predstavlja točku povezivanja, odnosno kohezije zajednice i njena organiziranja i očuvanja u uvjetima prisilno narušenog zajedništva. Mišljenja sam da je nostalgija, kao i koncept doma, sociokulturno uvjetovana kategorija i da predstavlja mnogo više od emocije, tj. da nosi potencijal odražavanja i prenošenja društvenog sjećanja zajednice, odnosno da svjedoči "sudbini" i životu grupe ljudi koja se na temelju svog odnosa prema toj nostalgiji identitetski određuje u individualnom i grupnom smislu.

14. EJ NJE VIDNO TOT MOJ VALAL – EJ NE VIDI SE OVO MOJE SELO

Ej nje vidno tot moj valal
dzeše ja narodzel,
alje vidno totidraški
co ja po njih hodzel.

Ej ne vidi se ovo moje selo
gdje sam se ja narodio,
ali se vide ove staze
po kojima sam hodao.

Draški bili, šercu mili,
medzitopoljami,
čomsceterazzarosnuti
s tima korovčami?

Staze bijele, srcu drage,
među topolama,
zašto ste sada zarasle
s tim korovima?

Pošla mila, njet s kim hodzie
draški zarastaju.
Jihkorovče, a mnježalji
šerco prikrivaju.

Otišla draga, nema s kim hodati,
staze zarastaju.
Njih korov, a meni tuga
srce prekriva.¹¹

Među nizom rusinskih pjesama, upečatljiva je ona čiji prijevod na hrvatski glasi: Ej, ne vidi se ovo moje selo. Pjesma je to koja govori o domu, pripadanju, identitetu, čežnji, tuzi, radosti. Njen tekst u određenoj mjeri stoji kao metafora ovog rada, budući da se u njoj isprepliću koncept doma i nostalgije koje sam istraživala. Ta metaforičnost uočena je tek po završetku terenskog istraživanja na kojem sam pitanja vezana uz nostalgiju postavljala tek kada bih se intervjuima dotakla perioda kazivačevih života u progonstvu. Naime, željela sam

¹¹ Pjesmu Ej nje vidno tot moj valal s rusinskog na hrvatski jezik prevela kazivačica T. Đ.

saznati u kojoj mjeri kazivači samoinicijativno odabiru pojam nostalgije kako bi opisali određeni period svog života što se ispostavilo vrlo rijetkim. Tek je jedna kazivačica koristila taj pojam u opisivanju, istaknuvši ga iznimno važnim u kontekstu razgovora o ratnom vremenu, gubitku doma i sl. Primijetivši da je riječ o kompleksnom pitanju koje nosi brojna značenja za kazivače, u ostalim sam intervjuima nostalgiju uvela kao istraživačko pitanje u smislu navođenja kazivača na preciziranje odnosa koji imaju spram vremena progonstva, odnosno prostora na kojem su živjeli tijekom tog perioda, kao i prostora koji su bili prisiljeni napustiti. U trenutcima razgovora o progonstvu svi su kazivači najprije neverbalno, a potom i verbalno iskazali snažan osjećaj nostalgije. U tom sam ih trenutku prepustila vlastitim emocijama i slušala na koji način će ih prenijeti. Snaga iskaza je u tim momentima bila iznimna. Govor o nostalgiji pratile su emocije koje su se fizički u velikom broju slučajeva manifestirale kroz suze, pri čemu su riječi bile tek u pratnji neverbalnog govora koji je ukazao na izuzetan značaj nostalgije u kazivačevim osobnim životima.

Pjesmu Ej nje vidno tot moj valal nešto sam rjeđe koristila kao istraživačko pitanje, budući da je nisam razumjela, stoga isprva ni smatrala značajnom za tematiku ovog istraživanja. Ipak, češće su je spominjali kazivači tijekom razgovora o domu i nostalgiji, naglašavajući kako im pjesma predstavlja nešto poput rusinske himne i kako je iznimno značajna za njih osobno, ali i za njih kao Rusine. Znali su ju svi kazivači, mnogi su nalazili potrebnim otpjevati ju, a na spomen pjesme i njena teksta kazivači su u većini slučajeva manifestirali snažne emocije. Suzne oči, drhtavi glasovi, pogledi u daljinu ukazivali su na snagu emocija koje su proživljavali na spomen i reprodukciju spomenute pjesme. Istraživanjem sam željela proniknuti u misaoni i emocionalni svijet svakog kazivača ponaosob koji okružuje spomenutu pjesmu kako bih ju dovela u odnos s idejom doma i nostalgije kod kazivača.

"Ha, da. To kad smo u progonstvu čuli onda bi se obično rasplakali ko kišne godine ... tužna je pjesma. U svakom slučaju je vezana za dom, jer u Zagrebu kad bi to čuli bi se rasplakali..." (A.Đ.)

Ovo, kao i ostala kazivanja otkrivaju kako je čitavo vrijeme provedeno u progonstvu bilo obilježeno upravo iskazivanjem nostalgije prvenstveno zbog prisilnog napuštanja doma i vremenske neizvjesnosti oko završetka rata, a što je utjecalo da čežnja za domom postaje sve snažnije izražena. Naime, period prije rata bio je period mirnog života u kojem se nostalgija vezana uz dom nije imala razloga javljati budući da je dom bio siguran i kazivači su ga

poimali "zdravo za gotovo". No, u trenucima kada se pojedinčeva stvarnost prisilno mijenja, kada joj se ruši stabilnost i integritet, jedino što pojedinac želi jest ponovo spojiti djeliće narušene stvarnosti, slomljenog života. Kazivači su devedesete, ratne, godine doživjeli upravo tako. Zbog ratnog su stanja bili prisiljeni napustiti svoj dom bez ikakve garancije da će mu se jednog dana moći vratiti. U takvom su životnom razdoblju njihovi koncepti doma i želja za vraćanjem istom stekli specifične obrise koji žive u njihovim naracijama gotovo jednako snažno danas kao i za vrijeme rata.

Iskazivanje nostalgije u vremenu života u progonstvu, o čemu ovdje govorim, promatram kao marker koji ukazuje na kontekst društvenog i kulturnog života petrovačkih Rusina generalno, a napose u progonstvu/izbjeglištvu devedesetih godina dvadesetog stoljeća. Riječ je o konceptu koji promatram sa sociokulturnog stanovišta analizirajući diskurs kazivanja, odnosno manifestiranja nostalgije prilikom razgovora o traumatičnim događajima kojima su kazivači svjedočili. Smatram kako analizom diskursa uranjam u prostor nostalgije kao važne točke identitetskog obilježavanja, odnosno da zahvaćam iskazivanja nostalgije kao vektore sjećanja koji ukazuju na način na koji se petrovački Rusini sjećaju svoje prošlosti, način na koji grade i oblikuju vlastitu svakodnevicu te odnose unutar zajednice kao i način na koji se pozicioniraju u odnosu na druge skupine ljudi.

"Kažem ti, nostalgija, kad sjedimo za večerom, rođendan slavimo i sad si ti u nekoj sobici, i svi smo na okupu i nitko nama ne fali i ništa nam ne fali, ali onda se sjetiš svog stola i svog stolnjaka i onda te uhvati. Znaš, mi smo se vratili i ja nisam ni jedan stolnjak izvezla, ni jedan goblen ... razumiješ ... bez svega toga možeš, ali dok sam bila tamo, veliki mi je problem to predstavljalo." (A.Đ.)

Kazivačica pod konceptom nostalgije podrazumijeva snažnu emocionalnu povezanost s domom, odnosno izgubljenom kućom i svim značenjima koja ju čine njezinim osobnim životnim prostorom. Pritom na površinu izvire ranije spomenuti prostorno – vremenski kontekst nostalgije, pri čemu promatram njeno manifestiranje uslijed prisilnog napuštanja doma (slučaj kod svih kazivača) i premještanja u strani, nerijetko i nepoznati prostor. Ta je prisila kao posljedicu imala i reorganiziranje, mogli bismo reći, čitave životne matrice, sve od prostora, navika, do rutina itd. Kazivači su po preseljenju morali uspostaviti "normalan" tok života i prilagoditi se novim životnim uvjetima, jer drugog izbora nisu imali. Takav je zahtjev također bila svojevrsna trauma jer su kazivači bili prepušteni sami sebi, nije postojala gotovo nikakva institucionalna ili bilo kakva druga podrška, što je u okolnostima rata kao i svake

druge agresije često slučaj. U takvim su uvjetima svi kazivači iskazivali nostalgiju, budući da se u progonstvu kazivači oko tih iskaza, takoreći, ponovno zbijaju, odnosno uspostavljaju narušen osjećaj kohezije zajednice. Iako se kazivači u progonstvu nisu nalazili na istim lokacijama, sve ih je povezivao snažan nostalgican moment u kojem su pronalazili svojevrsnu stabilnost znajući da se svi Rusini u progonstvu osjećaju na isti način. Stoga, ratom narušen identiteti, kao i narušena kohezija zajednice kod kazivača su utjecali na snažno iskazivanje nostalgije, naročito u kontekstu simbolike koju je dom predstavljao za kazivače: simboliku zajedništva, pripadnosti, sigurnosti, stabilnosti i sl.

Jednako tako, svi kazivači s kojima sam razgovarala naglasili su kako smatraju da su Rusini generalno dijelili taj osjećaj tijekom godina progonstva, pri čemu sam nostalgiju problematizirala kao sociokulturni fenomen koji nadilazi pojedinačni emocionalni naboj i postaje karakteristična točka života jedne zajednice, jedne kulture, jednog društva na mikro – razini. Navedeno se posebno jasno reflektiralo u naracijama kazivača o pjesmi Ej, ne vidi se ovo moje selo na osnovi kojih sam zaključila da pjesma, kao i samo iskazivanje nostalgije, predstavlja vektor sjećanja, s obzirom na to da ju svi kazivači spominju u svojim naracijama i predstavljaju važnom za njihov identitet u generalnom, ali i partikularnom smislu. Na moj upit o pjesmi, njenom značaju i sl. jedan je kazivač metaforički odgovorio kako je ona najskuplja na *jukeboxu*.

"Ta ti je najskuplja. Al, to ti je ... pa nemam pojma ... Jel imaš neku pjesmu zbog koje se naježiš? Ne znam, evo, jel znaš tekst, jel ti netko preveo? Ja si, recimo, tekst uvijek povezujem s Petrovcima. Mislim, gle ... mi smo ... nama je to bilo, gle, vratit se kući." (B.Đ)

Iako ih asocira na traumatično ratno vrijeme uslijed kojeg su izgubili mnogo, i ono materijalno, ali i nematerijalno, tvrde kako je ova pjesma, odnosno nostalgija u progonstvu označavala prisjećanje i čežnju za lijepim i sretnim, mogli bismo reći naglašeno idealiziranim, životom koji su izgubili. Trauma rata u dobivenim je naracijama služila kao okidač za snažno iskazivanje emocija koje su pojedinci povezivali uz svoju kuću, naselje, susjedstvo, zajednicu i sl., stvarajući tako od izgubljenog, prisilno napuštenog doma, mjesto čežnje, odnosno mjesto sjećanja koje je sama pjesma evocirala. Svaki takt pjesme kazivače bi vraćao u period prije rata, na neko drugo, sretnije mjesto u kojem su živjeli u svojoj zajednici, sa svojom zajednicom i u kojoj su se, za razliku od života u progonstvu, osjećali potpuno.

"Sačuvaj me Bože. Za kuću, za dom, za sve. Sjetiš se šume, sjetiš se prvog maja, sjetiš se bilo čega i onda samo plačeš. Da popijem kavu tamo na mojoj terasi ... ne možeš to zaboravit! Ti moraš radit i djecu odgajati, imaš obveze i moraš ih izvršavati, ali ne možeš zaboravit. Ne možeš. Uvijek. Iako si okružen s rođacima, jer svi smo mi tamo bili ... ako uzmeš, ja sam tamo bila u stanu i mi smo se često viđali, možda češće nego ovdje, ali opet tamo nekako ... nisi doma. Vidjeli smo se, ali nije to to." (A.Đ.)

U određenom smislu moglo bi se reći da su naracije o nostalgiji izvirale upravo iz usporedbe, ali i samih osjećaja životnog prostora prije, tijekom i nakon rata. Skice iz života koje su kazivači odabirali kako bi približili osjećaje nostalgije zapravo ilustriraju njihovu duboku povezanost s domom, kao i s vlastitim identitetom koji je uslijed određenih povijesnih zbivanja bio u procesu promjena, a koji je bio i ostao snažno vezan uz Petrovce i njihove vlastite kuće.

"Devedesetsedme kad je UNPROFOR bio tu, to je jedna skica, S. i ja smo smislile da idemo za Sisvete na groblje. Morao nas je netko potpisati da smijemo doći. To je potpisao moj pokojni ujo koji je imao auto i mi smo došli u Vinkovce do pruge s autom, auto zaključali, UNPROFOR nas je preko pruge preveo, ujo nas je dočekao i taj čovjek i onda su nas vozili do groblja, do naše kuće i sve to, i to je tako pozitivan naboj bio i ono... da sam mislila, ja ću se istog trena, ali istog trena kad se bude (moglo) ... ja ću se vratiti! Došli smo u ovu kuću, tu su bili prognanici iz zapadne Slavonije, nisu nas pustili unutra ... moja šogorica je rekla: bit će zadnje što ću ja u svom životu napraviti da vas istjeram iz moje kuće ... to je tako pozitivno bilo ... i onda drugi dan dođem u Zagreb i slupam auto totalno. Ja to povezujem s tim, da je to bilo to u glavi. Jer ja sam dovezla tristo kilometara do Zagreba i sve je bilo u redu ..." (A.Đ.)

Ova skica ilustrira priču u kojoj se isprepliću predodžbe kazivačice o domu te nostalgiji koje ukazuju na mjeru do koje ti koncepti doista čine dio njenog identiteta. Sugovornica svojom naracijom vrlo plastično dočarava ne samo snažnu osobnu, odnosno identitetsku povezanost s domom i s Petrovcima, već i snagu nostalgije koja ju je "vukla" tom mjestu opisujući kako je trenutak u kojem je, nakon godina progonstva, ponovno vidjela svoju kuću, premda uništenu, za nju predstavljao trenutak katarze. Taj je trenutak shvaćala iznimno značajnim jer se, barem na kratko, osjećala kao da postoji nada i izgled za ponovno vraćanje u svoj dom i za posljedično sjedinjenje sa svojom zajednicom. Epizoda koju je kazivačica opisala zapravo govori o svojevrsnoj personifikaciji mjesta/prostora. Njen jednodnevni

povratak u vlastito naselje i dom može se promatrati kao susret s iznimno bliskom osobom s kojom se zbog objektivnih čimbenika dugo nije mogla vidjeti. Slupani automobil kazivačici predstavlja dublju poruku: sve dok ju je držala želja da vidi svoj dom vožnja i put su prošli bez problema, no čim se vratila u Zagreb u kojem je provela godine progonstva doživjela je prometnu nesreću. Simbolika ove epizode iznimno joj je značajna. Snagu volje, želje i potrebe da se barem nakratko, vrati u staru, dobro poznatu i voljenu realnost na mjesto koje naziva svojim domom, a koje je u progonstvu tek mjesto sjećanja i čežnje, kazivačica označava kao gotovo nešto nadnaravno, kao neku izvanjsku snagu koja ju drži u stanju pozitivne vjere u budućnost.

Na ovom bih mjestu, ovom pričom, potvrdila pretposljednju hipotezu prema kojoj kazivači nostalgiju povezuju direktno s domom, posebice u odnosu prema progonstvu tijekom Domovinskog rata ("istog trena kad se bude moglo ja ću se vratit kući"). Duboka povezanost s mjestom koja se ogleda u ovom, ali i sličnim primjerima te u iskazivanju nostalgije primjetna je u svim kazivanjima:

"Moj zet, on je Petrovčan, on je tolki nostalgičar da čak nije htio ni stalan poso (u progonstvu), nego samo povremeno da ga neko ... jel on je ekonomiju studiro, mogo je dobit posla di god je htio, a radio je u jednoj fabriki kao manuelni radnik i to samo na potrebu. Kad je vidio da mu ne treba toliko novaca, odmah se nije htio javiti za posao, toliko je bio za nazad (povratak u Petrovce)." (P.N.)

Gotovo svi kazivači u svojim naracijama ističu pojedina događanja iz vlastitih života i života bliskih im osoba koja su odabrana za razgovor o nostalgiji i domu stoga što nose niz individualnih značenja vezanih uz te koncepte. To su vrlo osobne, često intimne, priče koje kao da služe poput platforme za svojevrsno dijeljenje iskustva te (samo)potvrđivanje: iznimno bliska, subjektivna, intimna svjedočanstva izlaze iz privatne arene i ulaze u prostor u kojem se, osim kazivača, nalazi i primatelj tih informacija, u ovom slučaju istraživač. Time priča postaje dio zajedničkog diskursa, pri čemu smisao leži i u tome što na taj način kazivači odaju počast prošlim, ali i sadašnjim vremenima, potvrđuju vlastiti identitet te identitet zajednice Rusina koji imaju potrebe učiniti vidljivijim pojedincu koji dolazi izvan tog kulturnog miljea. Često su to priče koje, osim o sudbini malog čovjeka, govore i o sudbini jedne manjine čije se postojanje i identitet u današnjem kontekstu umnogome temelje i na prošlim, traumatičnim događajima. Većina sugovornika taj identitet naglašava govoreći u prvom licu množine. Time se dotičem posljednje hipoteze prema kojoj petrovački Rusini na vlastitoj ideji doma i

nostalgije grade svoj osobni identitet te identitet zajednice (Rusina). Navedeno se primjećuje iz naracija vezanih uz život u progonstvu, poput iduće:

"Puno je ljudi ostalo i starijih koji su se snašli recimo u progonstvu da su se zaposlili pa su kupili nekakvu kućicu u Zagrebu na kredit ili neki stančić ... pa kad se tu moglo vratiti pa su prodali zemlju i šta su imali pa su se negdje skrasili, ali ti su imali neki razlog zašto ne žele se vratit ... mislim, nekima su ubijeni članovi obitelji pa ti jednostavno tu nisu htjeli živjeti među Srbima, i općenito, mislim. ... doživjeli su ... svi smo doživjeli nešto ružno, ali nama je svejedno cilj bio vratit se u Petrovce." (S.Đ).

Intervjui s kazivačima donose niz primjera u kojima se ogleda prepričavanje povijesti i prošlosti, suočavanje s istom, konceptualiziranje sadašnjosti te proces potvrđivanja vlastitog mjesta i prostora u kontekstu prošlog, sadašnjeg, ali i budućeg vremena što iščitavam iz naracija koje opisuju odnos kazivača prema konkretno domu i nostalgiji. Više od svega primjetno je da te naracije služe kao mehanizam suočavanja s traumatičnom prošlošću, čime se posredno i ističe identitet pojedinca te njegove zajednice. Pojedine naracije potvrđuju kako su predodžbe o domu i iskazivanje nostalgije nerazmrsivo povezani, dočim oba koncepta predstavljaju središnju točku oko koje kazivači temelje ne samo svoju pripadnost mjestu, već i zajednici, o čemu govori sljedeća sugovornica:

"Kad izađeš tamo na ulicu ti ne vidiš nikog poznatog, sve su strani ljudi. Razne nacionalnosti ... i crni i žuti ... Mađari, Slovenci, Talijani ... a ovdje (u Petrovcima) smo svi susjedi. Svi sa svima možemo kontaktirati ... to je velika razlika." (J.N.)

15. ČEŽNJA PREMA DOMU I SJEĆANJE

"Tako je meni moj suprug jednom rekao; sjedili smo u autu i kaže: "Znaš, kad pomislim da moram do kraja života tu bit (u Australiji), meni se odmah ne živi!" I zamislite Vi gospođice sa takvom depresijom živjeti. Do čega bi mi došli?! Pa reko ja njemu kakav cijeli život? Samo dok ne dobijemo mirovinu i odmah se vraćamo!" (J.N.)

Nostalgiju koja u vrijeme Domovinskog rata nastaje među kazivačima, a koja je povezana sa sveopćom ugroženosti, ovdje promatram kroz očiste rekonstruktivne, odnosno

refleksivne nostalgije o kojima raspravlja Svetlana Boym. Točnije, nostalgija o kojoj govorim, smatram, pretežito obuhvaća elemente refleksivne nostalgije koju pronalazim u autoričinoj konceptualizaciji, iako ona sama naglašava da te dvije vrste nostalgije objašnjene na njen način ne predstavljaju apsolutne kategorije te ih takvima ni u ovom radu ne problematiziram, već tek поближе opisujem.

Potrebno je, pritom, pojasniti kako refleksivna nostalgija: "prebiva u algiji, u čežnji i gubitku, nesavršenom procesu sjećanja. Prva kategorija nostalgičara ne misli za sebe da su nostalgični; ni vjeruju da je njihov projekt o istini" ... "se manifestira u potpunoj rekonstrukciji spomenika prošlosti, dok se refleksivna nostalgija zadržava na ruševinama, patini vremena i povijesti, u snovima o nekom drugom mjestu i nekom drugom vremenu." (Boym 2001:41). Dakle, kako u ovom radu govorim o nostalgiji prezentiranoj retroaktivno, a koja se odnosi na period života kazivača u progonstvu o kojem sam s istima i razgovarala, istaknula bih da njihova konceptualizacija vlastite nostalgije u sebi pretežito nosi elemente refleksivne nostalgije. "Nostalgija prvog tipa gravitira prema kolektivnim slikovnim simbolima i usmenoj kulturi. Nostalgija drugog tipa je više orijentirana prema individualnom narativu koji je pun detalja i uspomena ... Ako rekonstruktivna nostalgija završi na način da rekonstruira ambleme i rituale koji pripadaju domu i domovini u pokušaju da osvoji i učini vrijeme prostornim, refleksivna nostalgija njeguje razbijene dijelove sjećanja i ovremenjuje prostor." (Boym 2001:49). Naime, zaključujem da je nostalgija petrovačkih Rusina refleksivna, između ostalog, zato sam naracijama stekla uvid u naglašeno individualna, tj. autobiografska sjećanja na prošlost, odnosno ona koja se temelje na događajima koje su kazivači neposredno iskusili, zadržim li se u Halbwachsovoj terminologiji. Ta sjećanja nose duboka značenja ne samo o pojedincima koji ih iznose, već i o manjini kojoj pripadaju oslikavajući tako njihove identitete.

Navedeno zaključujem, s obzirom na to da su razgovori o nostalgiji od mojih kazivača zahtijevali da se, u određenom smislu, vrte u prošlost, u neka druga vremena koja su im bila značajna za opisivanje tijeka njihovih tadašnjih života, ali i načina na koji je nostalgija utjecala, odnosno utječe na njihove živote i identitete u sadašnjosti. Odnosno, koristili su nostalgiju kako bi legitimirali svoj grupni identitet (rusinski) te njegov položaj u sociokulturnom kontekstu. "Subjekt ... ne reflektira samo svoju osobnu prošlost, nego istovremeno konstituira i samoga sebe. Zato je pripovijedanje/pričanje uvijek u funkciji "rada na otkrivanju vlastitog identiteta", odnosno vlastitih identiteta budući da identitet "nije fiksna, čvrsta točka iz koje polazimo i kojoj se vraćamo, već kontinuirani proces stvaranja i razaranja, napuštanje staroga i uspostavljanje novoga" ... Pri tome se: "različite razine prošlosti,

konstruirane kolektivne povijesti i osobne povijesti pojedinca pojavljuju kao različiti glasovi unutar formalnoga jednoga ja, koje predstavlja mrežu tih unutarnjih vremenskih i psihičkih slojeva. Prošlost subjekta ne postoji sama po sebi, ona postoji jedino u narativnim, diskurzivnim tvorbama." (Bošković 2013:134).

Naracije kazivača u ovom bi se smislu mogle označiti kao, kako tvrdi autorica Ilić, diskurs refleksivne nostalgije. "Primećeno je da sagovornici lakše evociraju sećanja iz perioda prema kojima imaju naglašeno pozitivan emotivan odnos, kao što je period detinjstva ili mladosti." (Ilić 2010:70). Iako su kazivači, govoreći o nostalgiji, u našim razgovorima morali evocirati traumatične životne događaje, nikako lijepa sjećanja, isto su se tako morali vratiti u prošlost u kojoj je njihova čežnja, ipak, bila usmjerena prema domu uz koji, kako Ilić tvrdi, doista imaju naglašeno pozitivan emotivan odnos.

"Ja kad sam se preselila tu (iz progonstva u Petrovce), tek onda sam se osjećala, nakon dugo ... evo, na svom. Na svom, da. Bez obzira kakvo je to, znaš. Jer, ja bi bila zadovoljna i da je to bila samo jedna soba, ali moja. I da ja imam svoj mir i nekakav svoj život." (S.Đ.)

Pritom naglašavam kako su iskazi nostalgije prema prošlim vremenima, promatrani kroz diskurs refleksivne nostalgije, multifunkcionalni: njima se kazivači suočavaju s prošlošću, legitimiraju sadašnjost, oblikuju vlastite identitete te govore o društvu na mikrorazini, o petrovačkim Rusinima čime zajedno doprinose oblikovanju društvenog sjećanja te zajednice. U određenom smislu ti identiteti izviru/reafirmiraju se iz sjećanja, dočim je individualno sjećanje kazivača neodvojivo vezano i uz sjećanje zajednice kojoj pripadaju, a pri čemu iskazi nostalgije služe kao vektori tog sjećanja.

Slažem se sa Svetlanom Boym koja tvrdi da: "Kolektivni okviri sjećanja se ponovno otkrivaju u žaljenju" (Boym 2001:55), pri čemu bih pojam "žaljenje" u ovom istraživanju mogla zamijeniti pojmom nostalgije, tj. čežnje. Naime, sjećanje: "... nije ni značajka ni vlasništvo pojedinačnog uma (pojedinačnih umova) te ... čin pamćenja nije psihički proces povezan isključivo s pojedinačnom osobom. Premda mozak, kao središnji organ pamćenja, posjeduju ljudi kao pojedinci i premda oni, opet kao jedinke, obavljaju ovaj "čin upamćivanja", pamćenje je duboko društven fenomen i pronalazimo ga u "pravilima, zakonima, standardiziranim procedurama i zapisima ... knjigama, praznicima, kipovima, suvenirima." Sjećanje nije, dakle, značajka pojedinačnog ljudskog uma, već "raznovrsna i promjenjiva zbirka materijalnih artefakata i društvenih praksi." ... Kako god ga definirala, važna ostaje jedna stvar: kad god netko poseže za sjećanjem i njegovom promocijom, bitno je

zapitati se – tko se prisjeća, u kojem kontekstu, gdje i nasuprot čega." (Brkljačić i Prlenda 2006:13). Drugim riječima, iako sam istraživala individualna, subjektivna sjećanja, zapravo sam dobila uvid u mnogo šire sjećanje, ono društveno, kojeg pamti, bilježi, reproducira i oživljuje pojedina grupa, u ovom slučaju petrovački Rusini. "Kolektivno sjećanje će ovdje biti shvaćeno kao zajednički orijentir svakodnevnog života. Ono konstituira dijeljene društvene orijentire individualnih sjećanja ... Kolektivni orijentiri sjećanja pojavljuju se kao zaštitnici u toku modernosti i posreduju između sadašnjosti i prošlosti, između sebe i drugih." (Boym 2001:54). Brojne naracije potvrđuju kako se sjećanja, napose na period života u progonstvu, nadaju upravo kao posrednici između različitih vremenskih perioda, primjerice prije i poslije rata te kao posrednici u održavanju jedinstva zajednice:

"Nekad, na primjer, kod tog Đ. išli smo se šišat ... kad tamo deset ljudi došlo da se ošiša, pa kad ću ja doć na red, ajde ti, ajde ... došli svi se ugrijat, u briačnici toplo, a vani snijeg taj, a kod brice se sve zna. Tako vidite, i mi u Australiji. Čim neko dođe iz Hrvatske, odmah mi kod njega, odmah kod njega. On pravi ili paprikaš ili nešto da se sastanemo i da se ispričamo. I šta je, jesi prošo pored moje kuće, pa kako je, pa eto stoji na mjestu (smijeh)... jedva si čekao da čuješ nešto. Jer, ja, kad su me istjerali i čim sam došo u Australiji ja sam odmah poštu nazvao da čujem kako je u Petrovcima." (P.N.)

Nostalgija se u razgovorima iskazivala iz pozicije osobnih sjećanja kazivača, koja su upućivala na ona kolektivna, a koja su zajedno činila temelj ovog istraživanja. Pritom se slažem s Connertonom koji govori o značaju tih sjećanja: "Zahtjevi za sjećanjem imaju značajno mjesto u našim samoopisivanjima, jer je naša prošla povijest važan izvor razumijevanja nas samih; naša znanja o sebi, shvaćanje vlastita karaktera i sposobnosti uvelike je određeno načinom na koji promatramo vlastite postupke u prošlosti ... Kroz sjećanja takve vrste osobe imaju poseban pristup činjenicama o svojoj vlastitoj prošlosti i svojim vlastitim identitetima, onu vrstu pristupa kakvu načelno ne mogu imati povijestima i identitetima drugih osoba i stvari." (Connerton 2004:35). Kazivanja dobivena terenskim radom prikazala su puninu citiranog iskaza. I dok sam s kazivačima razgovarala o onim temama koje su sami isticali kao značajne, a koje su izvirale iz osnovnog razgovora o domu i nostalgiji, imajući u vidu interes za rasvjetljavanjem potonjih koncepata, uvidjela sam kako svaka "životna priča", nerijetko prekrivena velom nostalgije, biva, kako Connerton tvrdi, točka samoopisivanja. Gotovo sva kazivanja usmjerena na konkretne životne epizode ukazivala su na vrijeme progonstva koje je kazivačima bilo osnovna točka naracije o domu i

nostalgiji, promatrana iz perspektive sadašnjosti, ali i prošlosti. Što znači da su sjećanja na određene, značajne događaje iz kolektivne prošlosti zapravo ona sjećanja koja: "... zauzimaju najvažnije mjesto u mislima grupe." (Connerton 2004:56) i koja, kao takva, ukazuju na društveno sjećanje zajednice. Naime, svaki od kazivača imao je potrebu ispričati određenu priču koja pobliže opisuje koncepte nostalgije i doma, no te su priče, iako vrlo individualne i intimne, bile razmjerno kolektivne. Svi su se kazivači, obuhvaćeni ovim istraživanjem, osvrtni na prošle događaje iz pozicije petrovačkih Rusina, pri čemu kao takvi dijele sjećanja i prošlost.

"Recimo ja sam se iznenadila, puno njih koje ja sad poznajem i koji su još živi dali su si spomenik i sve pripremiti u Petrovcima, jel. Ja o tome nisam razmišljala. Recimo kad je B. poginuo, onda uopće mi nije bilo bitno gdje i šta, nego je D. u jednom trenutku pitao da li bi htjela u Petrovce, s obzirom da kraj tate i mame ima mjesto pa da kao budemo skupa u tom smislu. A ja sam rekla, svejedno mi je, može, znaš. Ja onda nisam do tad niti razmišljala o smrti, niti svojoj, a ni o B., i recimo nikad nisam razmišljala da bi se ja sad išla recimo pokopat u Petrovce. Nisam imala tad... jel, takvu misao. Ali sad vidim da puno njih koji su još živi, imaju u Petrovcima mjesto, da se hoće ... to je rusinsko groblje." (S.Đ).

Ova naracija ukazuje na duboku povezanost kazivačice s prostorom, ljudima i zajednicom uz koju ju veže osjećaj pripadnosti i uz koju veže svoj identitet. "Svako prisjećanje, ma koliko osobno, čak i o mislima i osjećajima što su ostali neizrečeni, opstoji u vezi sa čitavim ansamblom dojmova koje posjeduju mnogi drugi: s osobama, mjestima, sastancima, riječima, načinima govora, to znači sa svim materijalnim i moralnim životom društva kojega jesmo ili smo bili pripadajući dio." (Connerton 2004:55). I ne samo to. Sva su sjećanja na period Domovinskog rata, uslijed kojih mnogi kazivači bivaju istjerani iz svojih kuća, usmjerena upravo na prostor/mjesto i čežnju za istim, potencirajući značaj doma u individualnom, ali i društvenom kontekstu, odnosno značaj nostalgije kao jedne od osnovnih točaka održavanja kohezije zajednice. Connertonove riječi navedeno pojašnjavaju: "Naše slike društvenih prostora, drugim riječima, zbog svoje relativne stabilnosti, daju nam privid nemijenjanja i ponovnog aktiviranja prošlosti u sadašnjost. Mi održavamo naša sjećanja upućujući ih na materijalni milje koji nas okružuje. Društvenim prostorima koje zauzimamo – kojima se često vraćamo istim putom, kuda uvijek imamo pristup, gdje smo se u svakom trenutku kadri mentalno obnoviti – moramo poklanjati svoju pažnju ako će nam se sjećanja javljati ponovno. Naša sjećanja locirana su u mentalnim i materijalnim prostorima grupe."

(Connerton 2004:57). Naime, nostalgija kazivača manifestira se upravo prema ideji doma, naročito u kontekstu prisilnog izгона, odnosno njegova gubitka što utječe na uspostavljanje drukčije veze s tim materijalnim prostorom u odnosu prema kojem sjećanja postoje i reproduciraju se. Naime, čežnja postaje glavni element oblikovanja tih sjećanja što potvrđujem analizom svih dobivenih kazivanja.

"Svugdi idemo, ali kući se uvijek vraćamo. I pogledajte sad Vi jednu situaciju, jedne zime, pet mjeseci (smo bili u Australiji), mi smo već treći mjesec bili ovako ... bube nas neke grizle, a kamoli pet mjeseci! Znači peti mjesec kad je došo mi smo jedva dočekali da idemo. A nemamo šta; i auto u garaži i sve moguće, financije, posla ... prijatelji, ali ne. Idemo kući, treba baštu sadit. Evo, kažem Vam, i moj sin je tamo i vjerojatno se neće vratit, ali kaže: "Nemoj tata kuću prodat. Ako dođem u drugu, to više nije dom!". (P.N.)

Ovo, kao i ostala kazivanja potvrđuju da se sjećanja, odnosno nostalgija Rusina iskazuje putem upućivanja na konkretan prostor koji je značajan u procesu samoidentifikacije pojedinaca, ali i zajednice. U taj proces ulaze naracije o domu, Petrovcima, progonstvu, nostalgiji itd. čime kazivači grade specifičan odnos ne samo s lokalitetom, odnosno prostorom koje označuju kao svoj dom, već i s ljudima s kojima ga dijele i u odnosu na koje snažno definiraju sebe i svoju pripadnost rusinskoj zajednici.

16. ZAKLJUČAK

Terensko sam istraživanje provela u naselju Petrovci koje sam odabrala kao lokalitet prvenstveno zato što tamo živi najveći broj Rusina u odnosu na ukupan broj stanovnika Republike Hrvatske. Postojao je i još jedan razlog zašto sam ih odabrala kao glavne aktere etnološke i kulturnoantropološke analize. Naime, tijekom studiranja i pohađanja kolegija koji su se bavili manjinama, identitetima i sl. nisam naišla na znanstvenu i stručnu literaturu koja bi iz bilo koje perspektive svoju pažnju posvećivala Rusinima. Navedeno sam pripisala ponajprije relativno malom broju pripadnika te etničke skupine (u kontekstu ukupnog broja stanovnika RH) te njenom slabom poznavanju prije svega iz akademske perspektive. No, to me ne začuđuje, budući da sam tokom brojnih razgovora s različitim više ili manje poznatim osobama o vlastitom porijeklu spomenula Rusine pri čemu mi je često bilo upućeno pitanje: jesu li to zapravo Rusi? Primijetila sam tako da malo tko poznaje Rusine kao etničku skupinu.

U kontekstu slabe znanstvene i stručne vidljivosti nije bio preveliki izazov odabrati konkretnu temu istraživanja o Rusinima, jer sam smatrala da će svaki dobiveni rezultat biti malen, ali ipak vrijedan doprinos promjeni slabog znanstvenog interesa. Budući da sam prije samog istraživanja bila sugovornik, tj. slušatelj u brojnim naracijama koje su članovi moje obitelji, dakako Rusini, pričali uglavnom tijekom proslave *kirbaja* u kojem sam sudjelovala na godišnjoj razini, već sam imala određena znanja o rusinskoj svakodnevnici. Među tim me znanjima posebno intrigirao odnos članova moje obitelji spram naselja u kojem su živjeli. Iz brojnih sam razgovora primijetila kako se uzrečica "svugdje je lijepo, ali doma je najljepše" vrlo direktno tiče upravo članova moje obitelji. Kažem vrlo direktno zato što veliki dio njih nikada, osim u vrijeme Domovinskog rata uslijed kojeg su bili prisiljeni napustiti svoje domove, nije napustio svoju kuću, odnosno svoje naselje na više od nekoliko dana. Jednako tako, kako smo se u razgovorima ponekad doticali i teme rata, odnosno sjećanja na isti shvatila sam da ga svi kazivači ističu kada govore o svojim "životnim pričama", kao i o pričama koje usko vezuju uz pripadnost etničkoj skupini iz čega sam zaključila da naracije o ratu čine integralni dio društvenog sjećanja Rusina. U kontekstu analiziranja potonjeg, usredotočila sam se na istraživanje dvaju koncepata, točnije doma i domovine i naracije koje kazivači produciraju o istima. Točnije, te sam naracije željela promotriti u okviru šireg konteksta pri čemu mislim na konstrukciju te reprodukciju identiteta u individualnom smislu (dakle, na osobnoj razini), ali i u kontekstu zajednice, tj. etničke skupine kojoj pripadaju. Uz navedene, uključila sam i koncept nostalgije kako bih istražila koju funkciju njeni iskazi imaju u navedenim istraživačkim fokusima, odnosno na koji način je iskaz nostalgije povezan s promatranim identitetima, te može li se njen iskaz problematizirati kao vektor društvenog sjećanja.

Pri analizi načina na koji se sjećaju petrovački Rusini, koje sam promatrala kao društvo na mirko – razini, usredotočila sam se na individualne naracije koje sam istraživala metodom dubinskog intervjua, a koje sam usmjeravala prema razgovoru o konceptima doma, domovine i nostalgije. Cilj mi je bio saznati na koji način ti koncepti sudjeluju, odnosno kako ih kazivači promišljaju i koriste u svom identitetskom pozicioniranju, bilo iz osobne perspektive, kao i iz perspektive dotične etničke skupine.

Pri istraživanju sam krenula od nekoliko osnovnih hipoteza. Prije svega, pošla sam od pretpostavke da kazivači promatraju dom kao nešto konkretno prostorno/geografski definirano pri čemu ideju o vlastitom domu povezuju izravno s mjestom Petrovci u kojem žive. Naracijama je potvrđeno kako ga kazivači promišljaju neodvojivo vezanog uz navedeni lokalitet, budući da su na moj upit o asocijacijama koje vežu uz spomenuti koncept svi od

reda spomenuli Petrovce kao jedini prostor u okviru kojeg mogu definirati svoj dom. Navedeno je naročito snažno dolazilo do izražaja prilikom razgovora o periodu Domovinskog rata uslijed kojeg su kazivači bili prognani, odnosno uslijed kojeg su bili prisiljeni promijeniti mjesto življenja. Tako su neki od njih Petrovce napustili i otišli u Zagreb, dok su poneki otišli u Rusiju, a neki i u Australiju. Bez obzira gdje su nastavili živjeti, nitko od njih nije taj novi prostor nazvao svojim domom. Kazivali su da je to njima posve nezamislivo ističući kako su oduvijek smatrali Petrovce i jedino Petrovce svojim domom te da su tijekom života u progonstvu maštali o povratku u svoje naselje, odnosno u svoje kuće iako su znali da su mnoge od njihovih kuća bile srušene sa zemljom. Iako ih je uništenje njihova doma snažno emocionalno pogodilo, doslovce su svi kazivači govorili kako im je jedina misao tijekom progonstva bila vratiti se kući, kako su naglašavali. Na moja pitanja o hipotetskim situacijama u kojima bi bili prisiljeni duži period živjeti u progonstvu i mogućnostima redefiniranja doma u novom prostornom okviru, kazivači su navedeno odbijali tvrdeći da je dom tamo gdje su stvorili svoj život i gdje su živjele njihove obitelji i poznanici te da jedino uz taj prostor vežu snažne emocije koje su ih navele da se prvom prilikom vrate kućama, kada je za to postojala mogućnost. U tom je kontekstu potvrđena i druga hipoteza prema kojoj pripadnost etničkoj skupini te rusinsko porijeklo utječu na odnos kazivača prema vlastitom domu. Naime, govoreći o Petrovcima, kazivači su koristili prvo lice množine naglašavajući kako ih uz to mjesto, između ostalog, veže i pripadnost skupini ljudi s kojom dijele zajednički jezik, vjeroispovijest, običaje, tradicije itd. Čak i u situacijama kada su u progonstvu živjeli zajedno s drugim pripadnicima zajednice, osjećali su narušenu stabilnost vlastite skupine i svim su se snagama željeli vratiti ne bi li ponovno uspostavili koheziju čvrsto vjerujući da su se tako osjećali svi Rusini koji su bili prognani iz Petrovaca. Zapravo, tvrdili su kako su ti osjećaji spram doma bili i ostali neodvojivo vezani uz njihov osobni, ali i identitet skupine petrovačkih Rusina što potvrđuje dio treće hipoteze koja govori o domu kao neizostavnom, tj. integralnom dijelu identiteta kazivača. Drugim riječima, promišljanja i naracije o domu čine osnovu njihove samoidentifikacije, kao i identifikacije u okviru zajednice. Za njih osobno te za njih kao Rusine iznimno je značajan njihov dom u Petrovcima. Jednako tako, važno je spomenuti kako se odnos kazivača prema domu, odnosno poimanje doma u međudodnosu perioda prije, tijekom i nakon Domovinskog rata nije promijenilo čime četvrta hipoteza biva nepotvrđena. Kazivači su dom držali neizostavnim dijelom svog identiteta prije, tijekom pa i nakon rata, odnosno rat ni na koji način nije utjecao na njihova promišljanja o svom domu, jedino što se promijenila emocionalna reakcija na dom i snaga emocionalne povezanosti s

istim i to u kontekstu ratnih okolnosti tijekom kojih promišljanja o domu u njima izazivaju tugu zbog neizvjesnosti povratka kao i čežnju za samim povratkom.

Zanimljive su i naracije o domovini iz kojih sam iščitala odmak kazivača spram povezivanja vlastitog identiteta sa spomenutim konceptom. Svi su isticali Republiku Hrvatsku kao svoju domovinu, govoreći u tom kontekstu i o pitanju nepostojanja svoje matične države što, prema njihovim razmišljanjima, nije važno ni za koji segment njihova osjećaja pripadnosti etničkoj skupini, kao ni za njih osobno. Naime, kako sam istraživala i autohtonost rusinskog podrijetla, analizirajući ga iz dostupne literature, u razgovorima sam se dotakla i tog pitanja, povezujući ga s kazivačevim poimanjima domovine. Zaključila sam da je činjenica da Rusini nemaju matičnu državu potpuno nevažna kazivačima, odnosno o tom pitanju govore tek kao o specifičnosti rusinskog nasljeđa te kojoj, osobno, ne pridaju identifikacijski potencijal čime potvrđujem drugi dio hipoteze o samoidentifikaciji gdje domovina ne predstavlja važan čimbenik. Kazivanja o domovini su štura, kazivači ju shvaćaju kao karakteristiku koja je njihovom identitetu pripisana, odnosno ne poimaju ju značajnom za vlastito određenje u bilo kojem smislu, za razliku od doma.

Važno je naglasiti kako dom u naracijama kazivača biva snažno definiran lokalitetom, Petrovcima, no kako je više od svega istaknuta njegova ne – prostorna komponenta. Naime, sugovornici ističu da im dom, što u smislu vlastite kuće, što u smislu Petrovaca, znači puno više od mjesta, od lokacije. Kazivači mu pripisuju značaj koji nadilazi ono prostorno. Dom im predstavlja mnogo više od razmještaja prostorija ili pozicije kuće u naselju, on je neodvojiv dio njihove osobnosti bez kojeg njihov identitet ne bi bio potpun. Uz taj koncept vežu brojna značenja koja otkrivaju njegovo mjesto u intimnim naracijama o vlastitim obiteljima, životu u Petrovcima, odnosu s drugim Rusinima koji tamo žive itd. Naime, u određenom smislu promišljanje o domu uključuje, odnosno objedinjuje te naracije. Povezanost kazivača s domom i isticanje važnosti koju im on predstavlja tako postaje opće mjesto Rusina kroz koji se upisuju i artikuliraju osjećaji pripadanja prostoru i stvaranja zajedništva s grupom ljudi koju smatraju značajnom za promišljanje vlastitog identiteta. Kada govore o domu, teško pronalaze riječi kojima bi opisali što im on točno predstavlja jer ga shvaćaju kao naglašeno internalizirani dio svoje osobnosti. Na pitanje što im dom znači odgovaraju kako je to "nešto unutra" pri čemu nerijetko ruke usmjeravaju prema vlastitom srcu kako bi na moju pozornost skrenuli na prisnost koju osjećaju prema domu. Naglašena emocionalna bliskost s Petrovcima, s kućama u kojima žive, stoga, predstavlja osnovnu karakteristiku tog odnosa, pri čemu naracije o tom naselju kao jedinom mjestu koje sugovornici smatraju svojim domom (bez obzira na ponekad i dugogodišnji život na drugom mjestu, tijekom progonstva) postaju

razumljive. Ovo nastaje kao rezultat snažnih veza koje su izgradili upravo na tom prostoru i u odnosu s njim i to prvenstveno sa svojim obiteljima, ali i s drugim članovima zajednice kojoj pripadaju. Činjenica da obiteljski život za njih predstavlja ne samo onaj život kada su svi članovi fizički blizu, već i onaj život koji ti članovi žive u Petrovcima, a što sam saznala iz kazivanja, upućuje na njihovu snažnu i neodvojivu identitetsku povezanost s konkretnim mjestom. Na tom mjestu, jednako tako, uspostavljaju bliske odnose s drugim Rusinima koji su im važni zato što ih označuju kao zajednicu pripadanja. Naime, naracije o životu u progonstvu naročito su snažno obilježene isticanjem podatka da u tom vremenu kazivači bivaju udaljeni od "svojih ljudi", kako tvrde, što im iz tadašnje pozicije predstavlja veliku prazninu u životima. Zato o domu govore kao o jedinom mjestu na kojem se osjećaju potpuno, odnosno u sjedinjenosti sa sobom. Dakle, Petrovci im predstavljaju prostor pripadanja, a ostali petrovački Rusini zajednicu pripadanja, pri čemu bez jednog, odnosno bez drugog teško mogu zamisliti svoje živote. Živjeti u Petrovcima, zajedno sa svojim obiteljima i "ljudima", za njih znači biti Rusin, pri čemu naglašavaju da se upravo tako uvijek i svugdje identificiraju pa čak i u vrijeme progonstva kada etnička izjašnjavanja nisu bila potpuno bezopasna. Drugim riječima, dom definiran na način na koji to čine kazivači predstavlja integralni dio njihova identiteta.

I dok se promišljanja o domu i njegovu značaju ne mijenjaju u odnosu na prolazak vremena kao ni na traumatične događaje koji su obilježili određenu vremensku epohu, primijetila sam da se naracije o domu tijekom života u progonstvu, izrečene retroaktivno, mogu problematizirati kao oblikovanje dodatnih značenja koja kazivači upisuju u njega. Naime, godine izbjeglištva, tj. progonstva i sjećanja na ista kod kazivača izazivaju snažne emocionalne reakcije koje su itekako bile vidljive u našim razgovorima, a iz čega sam iščitala njihovu snažnu povezanost s domom. U određenom su smislu na svoj prisilno napušteni dom gledali kao na mjesto sjećanja, odnosno kao na simboličnu sastavnicu njihova osobnog identiteta, ali i onog rusinskog. Dom u tom smislu postaje simbol društvenog sjećanja Rusina, budući da su svi kazivači o napuštenom domu govorili kao pripadnici te etničke skupine. Imali su potrebu istaknuti upravo rusinsku "sudbinu" pri čemu bi pričali o ratu koji nije prostorno izmjestio samo njih osobno nego i čitavu zajednicu čija je kohezija činom rata i progonstvom bila narušena. Upravo naracijama o domu kao mjestu sjećanja te nostalgiji kazivači svjedoče o procesu održavanja, odnosno ponovne uspostave te kohezije i to iz pozicije promišljanja o sada već prošlim vremenima.

Ovdje se dotičem i nostalgije koju sam na temelju dobivenih kazivanja u ovom radu promatrala kao vektor društvenog sjećanja Rusina. Zaključila sam kako je njen iskaz bio usko

povezan s potrebom uspostavljanja kohezije rusinske zajednice koja je tijekom ratnih okolnosti bila narušena. Naime, pod iskazom nostalgije podrazumijevam čežnju za domom koji čini dio osobnog identiteta pojedinca, kao i dio identiteta zajednice kojoj taj pojedinac pripada. Stoga, nostalgija za domom je nostalgija za kućom, za naseljem kao i za ljudima s kojima se u predratnom razdoblju dijelio prostor, ali i čitavo sociokulturno nasljeđe. Budući da je iskazana kod svih kazivača i promišljena na međusobno sličan način, sama nostalgija postaje također čimbenik samoidentifikacije kazivača.

Pretposljednjom sam hipotezom nostalgiju petrovačkih Rusina povezala upravo s progonstvom tijekom Domovinskog rata pretpostavljajući kako je do njenog izražavanja dolazilo upravo u tom periodu te smatrajući da su ju kazivači povezivali direktno s napuštenim domovima i njihovom prostornim, ali i simboličkim karakterom. Iz razgovora sam zaključila da je iskaz nostalgije gotovo isključivo povezan s vremenom progonstva uslijed kojeg se, zbog prisilnog napuštanja doma javlja snažna čežnja za istim. Na nju je utjecala i neizvjesnost oko završetka rata u smislu da kazivači nisu mogli znati kada će se ukazati mogućnost da se vrate svojim domovima. Tvrde kako snaga nostalgije nije posustajala tijekom svih godina progonstva (radi se o najmanje četiri godine) te da je čitavo to vrijeme bila prisutna čime potvrđuju snažnu vezu s domom, vlastitom kućom te Petrovcima.

Svim sam navedenim hipotezama željela istražiti predstavlja li dom kod petrovačkih Rusina doista lokaciju ispunjenu značenjem, o kojoj govori Cresswell (Cresswell, prema Šakaja 2011:116). Smatram kako sam navedeno potvrdila putem analize naracija kazivača iz kojih sam iščitala dubok i kompleksan, no naglašeno emocionalan odnos kojeg oni imaju s prostorom, tj. mjestom koje označuju svojim domom. Zaključila sam da kroz svoje naracije kazivači oblikuju dom kao kulturni i društveni prostor, prostor u kojem se isprepliću značenja koja svjedoče o odnosu pojedinca i prostora i svim čimbenicima koji taj odnos održavaju i oblikuju (obitelj, društveno i kulturno nasljeđe zajednice, njeni članovi i osjećaj njenoj pripadnosti itd.) te koji, kao takav, čini integralni dio njihovih identiteta. Njegov dio čine i iskazi nostalgije, koje promatram kao vektore društvenog sjećanja, budući da se naracije o nostalgiji kod kazivača manifestiraju kao čimbenik dijeljenog identiteta, onog rusinskog u čijem oblikovanju ista ima važno mjesto i značaj posebice iz perspektive stvaranja kohezije zajednice u uvjetima kada je ona narušena.

Narative o domu i nostalgiji shvaćam kao markere identiteta promatrane zajednice, stoga što govore o subjektivnim načinima na koje se sugovornici identificiraju sa zajednicom, ali i putem kojih uspostavljaju razlikovni odnos prema drugim etničkim skupinama. Ovo se osobito ističe kroz kazivanja o životu u progonstvu koja su obilježena isticanjem pozicije u

kojoj su se svi Rusini našli tijekom Domovinskog rata uslijed kojeg su bili protjerani iz vlastitih domova i daleko od svoje zajednice. Tvrde kako Rusini, ionako povezani s domom, u progonstvu stvaraju snažnije veze s njim, kao i s ostalim petrovačkim Rusinima zato što tadašnji kontekst narušene životne stabilnosti utječe da članovi zajednice žele što prije uspostaviti prisilno razoreno zajedništvo. Tome teže zato što osobitu prisnost osjećaju ne samo sa svojim domovima, već i s ostalim petrovačkim Rusinima. Spomenuti period promatraju kao situaciju koja predstavlja "rusinsku priču" koja je posebna po tome što su potrebu vratiti se kući, svom domu u Petrovcima, smatraju, dijelili svi Rusini u progonstvu koji su, razmišljajući na taj način, održavali svojevršno zajedništvo. Svi su u tom periodu razmišljali o povratku domu i živjeli sa snažnom željom da to što prije i ostvare, čak i bez obzira na katkad i bolje uvjete života u progonstvu nego u Petrovcima. S tim povezuju i iskaze nostalgije koja je, smatraju, naročito snažno bila izražena upravo kod njih (iako su i druge etničke skupine bile raseljene i zasigurno osjećale čežnju za domom) jer su time izražavali potrebu da ponovno povežu zajednicu u predratnom obimu, odnosno da uspostave njenu koheziju. Tako prezentiranim naracijama kazivači žele i ispričati priču o Rusinima koja je posebna i različita upravo zbog navedenog. Tvrde kako osjećaj pripadanja mjestu (Petrovcima) i ljudima (Rusinima) promatraju kao osnovu samoidentifikacije, odnosno da sebe promatraju upravo kroz kategorije pripadanja etničkoj skupini i mjestu na kojem žive te da kroz svoj odnos prema domu, ali i nostalgiji grade identitet koji je specifičan i razlikuje se od drugih skupina. Naracije o tim konceptima, posebice one koje se oblikuju u odnosu na promišljanja o progonstvu, prezentiraju sliku o Rusinima kao o skupini koja svoj identitet oblikuje na temelju snažnih veza s Petrovcima i pripadnicima zajednice koja na tom prostoru živi, kao i na temelju nostalgije koja taj osjećaj pripadnosti naglašava. Jednako tako, te su naracije skupini važne jer one predstavljaju i potrebu za pozicioniranjem u odnosu na druge etničke skupine.

Društveno sjećanje petrovačkih Rusina snažno se oblikuje, kako zaključujem na osnovi terenskog istraživanja, putem kazivačevih promišljanja o domu te kroz iskaze nostalgije kojima kazivači grade ne samo svoj osobni, već i identitet zajednice, onaj rusinski čime potvrđujem posljednju hipotezu. Vidljivo je kako se naracije o spomenutim konceptima produciraju, odnosno grade kroz odnos pojedinaca, mojih kazivača, s njihovom društvenom i kulturnom okolinom pri čemu taj odnos čini osnovu njihovog identiteta u kojem, dakle, dom i nostalgija imaju važno mjesto.

Smatram da se, osim u svrhu samoidentifikacije, naracije o domu, nostalgiji, ali i o domovini mogu problematizirati u okviru potrebe kazivačevih pozicioniranja ne samo u

okviru vlastite zajednice, već i van nje. Pritom mislim na potrebu za razlikovanjem od drugih narodnosti, manjinskih skupina, odnosno etničkih manjina koje žive na teritoriju Republike Hrvatske. Kazivanja o spomenutim konceptima služe i kao sredstvo razlikovanja u širem sociokulturnom kontekstu, tj. kao čimbenici kojima petrovački Rusini žele osigurati položaj u istom odnosno uspostaviti razlikovni odnos prema drugima. To čine upravo kroz kazivanja o domovini, nepostojanju rusinske matične države, o ratnim okolnostima uslijed kojih su bili prognani itd., na temelju čega žele istaknuti na koji način Rusini, kao društvo na mikro – razini, bivaju specifični, odnosno drukčiji. Na to ukazuje i literatura na koju su me neposredno uputili kazivači na terenu, a koju sam promatrala kao vektore kojim se posreduje društveno sjećanje. Naime, uz naracije o navedenim konceptima koji su u službi identitetskog pozicioniranja, literaturu o Rusinima promatrala sam kao vektore sjećanja jer su me kazivači direktno uputili na nju potvrđujući tako da se slažu s načinom na koji su u istoj prezentirani. U toj se literaturi, opisivanjem rusinske prošlosti u njenoj ukupnosti, želi ukazati na posebnosti te skupine, odnosno želi ju se na specifičan način identitetski pozicionirati. To se čini putem opisivanja turbulentnih društvenih, povijesnih, političkih i inih okolnosti uslijed kojih se Rusinima autonomni identitet rijetko priznavao. Povezano s pričom o nepostojanju rusinske matične države, potonje ima funkciju u iskazivanju posebnosti etničke skupine. Tim ju se putem također identitetski oblikuje i to na način s kojim se kazivači slažu i koriste i u svojim samoopisima. Ovdje se primjećuje povratna sprega između historiografije i načina na koji pripadnici zajednice sami sebe vide i prikazuju, o čemu sam pisala ranije u radu.

Sve navedeno povezujem s izgradnjom i reprodukcijom rusinskog identiteta čiji sam dio ovdje pokušala zahvatiti ne bih li ukazala na poziciju i ulogu koju naracije o konceptima domovine, doma te nostalgije imaju u istom. Njihovom analizom željela sam istražiti nešto više o društvenom sjećanju Rusina i načinu njegovog iskazivanja o kojem one, držim, svjedoče. Držim da je sjećanje petrovačkih Rusina, što zaključujem na temelju dobivenih kazivanja, snažno obilježeno osjećajima pripadnosti koje iskazuju prema naselju u kojem žive, ali i grupi ljudi s kojom se identitetski poistovjećuju, a s kojom taj životni prostor dijele. Ti osjećaji upućuju na mreže društvenih odnosa među navedenom skupinom koje su, u određenom smislu, definirane prostorom, ali opstoje, između ostalog, zbog osobitog odnosa s domom i sjećanja na nostalgiju (iskazivanu tijekom progonstva), koje članovi zajednice među sobom dijele. Subjektivna identifikacija kazivača sa zajednicom na koju sam, smatram, ukazala putem analize naracija, posebice o domu, upućuje na proces kojim sugovornici oblikuju dom kao sociokulturni prostor, budući da im on predstavlja polje artikuliranja ne samo osobnog identiteta, već i identiteta zajednice. Za oblikovanje i prezentiranje tog

identiteta jednako su važne i naracije o nostalgiji koja, iz kazivačevih perspektiva, čini osnovu njihova samoodređenja. Naracije o domu i nostalgiji, o potrebi za pripadnošću prostoru, odnosno zajednici, dakle, čine središnji dio kazivačevih promišljanja o vlastitom rusinstvu, koje predstavlja jednu od osnovnih kategorija identifikacije. Držim kako sam proces njihove samoidentifikacije kroz predodžbe koje imaju o konceptima domovine, doma i nostalgije ovdje prikazala, no mišljenja sam da su za buduća znanstvena i stručna bavljenja o Rusinima prije svega potrebne etnološke i kulturnoantropološke analize koje bi se mogle posvetiti mnogim segmentima rusinskog života i kulture koji su bogati znanjima i značenjima koje valja tek istražiti. U tom sam smjeru pokušala doprinijeti i sama. Šteta bi bila da se naslov pjesme Ej nje vidno tot moj valal – Ej ne vidi se ovo moje selo – mora primijeniti doslovce.

17. LITERATURA:

- BAUSINGER, Hermann. 1990. "Heimat (zavičaj, domovina): O jednoj mnogoznačnoj vezi". *Narodna umjetnost*, vol. 27:47–58.
- BOYM, Svetlana. 2001. *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.
- BRKLJAČIĆ, Maja, PRLENDA, Sandra. 2006. *Kultura pamćenja i historija*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- BOŠKOVIĆ, Ivan. 2013. "Nostalgija kao obilježje Tribusonova autobiografizma". *Croatica*, vol. 37/57:131–151.
- CONNERTON, Paul. 2004. *Kako se društva sjećaju*. Zagreb: Antibarbarus.
- ČAPO, Jasna, GULIN ZRNIĆ, Valentina. 2011. *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*. Zagreb: Biblioteka Nova etnografija.
- ČAPO ŽMEGAČ, Jasna. 1997. "Objektivni i subjektivni čimbenici identifikacije sa zajednicom". *Etnološka tribina*, vol. 20:69–82.
- ČAPO ŽMEGAČ, Jasna. 2003. "Dva lokaliteta, dvije države, dva doma: transmigracija hrvatskih ekonomskih migranata u Münchenu". *Narodna umjetnost*, vol. 40/2:117–131.
- ČAPO ŽMEGAČ, Jasna, GULIN ZRNIĆ, Valentina, PAVEL ŠANTEK, Goran. 2006. *Etnologija bliskoga: Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- ILIĆ, Marija. 2010. "Ideologija nostalgije u etnolingvističkom intervjuu". *Etnološko – antropološke sveske*, vol. 15/4:65–75.

- KANNIKE, Anu. 2009. "Refuge or Resource: Home and Nostalgia in Postsocialist Estonia". *Journal of Ethnology and Folkloristics*, vol. 3/1:57–72.
- LOW, Setha. 2006. *Promišljanje grada: Studije iz nove urbane antropologije*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- LUDWIG, Klemens. 2001. *Leksikon etničkih manjina u Europi*. Zagreb: Pan liber.
- LJIKAR, Đuro. 2009. *Neka se ne zaboravi: Rusini u Hrvatskoj*. Vukovar: "Pauk" Cerna.
- MAGOCSI, Paul Robert. 2009. *Narod niotkuda: ilustrirana povijest Karpatorusina*. Užhorod: Naklada V. Pađaka.
- MARCUS, George, FISCHER, Michael. 2003. *Antropologija kao kritika kulture: eksperimentalni trenutak u humanističkim znanostima*. Zagreb: Breza.
- MCCLINCHEY, Kelley. 2012. "Going Forward by Looking Back: Memory, Nostalgia and Meaning – Making in Marketing for a Sense of Place". Travel and Tourism Research Association, 43rd Annual Conference Proceedings, str. 1–12. (<http://tra.omnibooksonline.com/2012/ttra-51776-1.4568/2012-t-001-1.4823/2012-22-a-1.4940/2012-22-a-1.4941>, 20.06.2014.)
- MOUNTCASTLE, Amy i DANON, Dona. 2001. "Coming "home": Identity and Place in Post war Croatia". *Narodna umjetnost*, vol. 38/1:105–119.
- ŠKRBIĆ ALEMPIJEVIĆ, Nevena, BERMANEC, Krešimir, KATIĆ, Mario, OROZ, Tomislav. 2007. "Sjećanje na viški boj: proslave, spomenici, naracije". *Studia Ethnologica Croatica*, vol. 19:77–127.
- ŠKRBIĆ ALEMPIJEVIĆ, Nevena, HJEMDAHL, Kirsti Mathiesen. 2006. *O Titu kao mitu: proslava Dana mladosti u Kumrovcu*. Zagreb: Srednja Europa.
- ŠKRBIĆ ALEMPIJEVIĆ, Nevena, SELBERG, Torunn. 2013. "Turning Fiction into Reality: the Making of Two Places within Literary Geography". *Studia ethnologica Croatica*, vol. 25:183–206.
- TUAN, Yi – Fu. 1979. "Space and place: humanistic perspective". *Philosophy in Geography*, 387–427.
- ZLODI, Zdravka. 2012. *Od roda do imena. Prilog povijesti hrvatsko – ukrajinskih odnosa*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- ZLODI, Zdravka. 2005. "Rusini/Ukrajinci u Hrvatskoj – etape doseljavanja i problem imena". *Scrinia slavonica*, vol. 5:408–431.
- ZLODI, Zdravka. 2011. "Rusini o sebi na stranicama *Ruskih novina (Руски Новини)*". *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 1:183–223.

18. IZVORI:

http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=9&Itemid=51 (posjećeno 20.02.2014.)

<http://www.sriu.hr/hrvatski/RusiniHrvatske.htm> (posjećeno 14.02.2014.)

<http://www.matica.hr/hr/348/RUSINI%20I%20POTKARPATJE/> (posjećeno 17.02.2014.)